

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

**Кваліфікаційна робота
магістра**

на тему **ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У
МАЛІЙ ПРОЗІ О. ГОНЧАРА Й РОМАНІ М. ТА С. ДЯЧЕНКІВ “ДИКА
ЕНЕРГІЯ: ЛАНА”: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.035з/у
спеціальності 035 “Філологія”
освітньої програми “Українська мова та література”
спеціалізації 035.01 “Українська мова та література”

К. А. Бажан

_____ підпис

Керівник _____ д-р філол. наук,
_____ підпис проф. Р. О. Христіанінова

Рецензент _____ канд. філол. наук,
_____ підпис доц. Н. О. Зубець

Запоріжжя

2020

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет філологічний
Кафедра української мови
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 035 “філологія”
Освітня програма “Українська мова і література”
Спеціалізація 035.01 “Українська мова і література”

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української мови
_____ Р. О. Христіанінова
24 жовтня 2018 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ
Бажан Катерині Анатоліївні

1. Тема роботи *Функціонування складносурядних речень у малій прозі О. Гончара й романі М. та С. Дяченків “Дика енергія: Лана”*: порівняльний аналіз, керівник роботи *Христіанінова Раїса Олександрівна*, доктор філологічних наук, професор, затверджені наказом ЗНУ від 24 травня 2019 року № 782-с.

2. Термін подання студентом роботи – 24.12.2019

3. Вихідні дані до роботи: *Гончар О. Т. Далекі вогнища: нові твори. Київ: Рад. письменник, 1987. 287 с.*; *Дяченки М. і С. Дика енергія: Лана. Вінниця: Теза, 2006. 414 с.*; наукові праці *І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, Б. М. Кулика, І. І. Слинька, Р. О. Христіанінової, К. Ф. Шульжука та ін.*

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

1. Складносурядні речення як розділ складного речення в українській мові.

2. Двокомпонентні складносурядні речення в малій прозі *О. Гончара та романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана”*.

3. Багатокомпонентні складносурядні речення в малій прозі *О. Гончара та романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана”*.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов’язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та	Підпис, дата
--------	-----------------------	--------------

	<i>посада консультанта</i>	<i>завдання видав</i>	<i>завдання прийняв</i>
Вступ	Христіанінова Р. О., професор	05.09.2018	05.09.2018
Перший розділ	Христіанінова Р. О., професор	09.11.2018	09.11.2018
Другий розділ	Христіанінова Р. О., професор	04.03.2019	04.03.2019
Третій розділ	Христіанінова Р. О., професор	20.06.2019	20.06.2019
Висновки	Христіанінова Р. О., професор	04.11.2019	04.11.2019

7. Дата видачі завдання – 05.09.2018

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

<i>№ з/п</i>	<i>Назва етапів дипломної роботи</i>	<i>Термін виконання етапів роботи</i>	<i>Примітка</i>
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії	Вересень – жовтень 2018 р.	
2.	Добір фактичного матеріалу	Вересень – грудень 2018 р.	
3.	Написання вступу	Січень 2019 р.	
4.	Підготовка розділу 1 “Складносурядне речення як різновид складного речення в українській мові”	Лютий – березень 2019 р.	
5.	Написання розділу 2 “Двокомпонентні складносурядні речення в малій прозі О. Гончара і романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана”	Березень – квітень 2019 р.	
6.	Робота над розділом 3 “Багатокомпонентні складносурядні речення в малій прозі О. Гончара і романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана”	Квітень – травень 2019 р.	
7.	Формулювання висновків	Листопад 2019 р.	
8.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	Грудень 2019 р.	
9.	Захист роботи	Січень 2020 р.	

Студентка

_____

(підпис)

К. А. Бажан

(ініціали та прізвище)

Керівник роботи

_____

(підпис)

Р. О. Христіанінова

(ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер

_____

Л. М. Стовбур

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра “Функціонування складносурядних речень у малій прозі О. Гончара й романі М. та С. Дяченків “Дика енергія: Лана”: порівняльний аналіз” містить 73 сторінки.

Для виконання кваліфікаційної роботи дібрано понад 1000 елементарних і неелементарних складносурядних речень, опрацьовано 68 наукових джерел.

Об’єкт дослідження – складносурядні речення в малій прозі О. Гончара й романі М. та С. Дяченків “Дика енергія: Лана”.

Предметом вивчення слугували формально-граматична організація й семантико-синтаксичні різновиди складносурядних елементарних і неелементарних речень у малій прозі О. Гончара та романі М. та С. Дяченків “Дика енергія: Лана”.

Мета роботи – з’ясування формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної організації сполучникових і безсполучникових складносурядних речень у новелах і оповіданнях О. Гончара й романі М. та С. Дяченків “Дика енергія: Лана”.

У процесі дослідження реалізувалися такі **завдання**:

1) з’ясовано лінгвістичний статус складносурядного речення, його інтерпретацію в науковій літературі;

2) досліджено й описано формально-граматичні й семантико-синтаксичні особливості двокomпонентних (елементарних) складносурядних сполучникових і безсполучникових речень у новелах та оповіданнях О. Гончара й романі М. та С. Дяченків “Дика енергія: Лана”;

3) виявлено й описано формально-граматичні й семантико-синтаксичні особливості багаткомпонентних (неелементарних) складносурядних сполучникових і безсполучникових речень у творах О. Гончара й романі М. та С. Дяченків “Дика енергія: Лана”.

Дослідження велося із застосуванням описового **методу**, що передбачає лінгвістичне спостереження, узагальнення та класифікацію матеріалу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше комплексно проаналізували формально-граматичні і семантико-синтаксичні особливості елементарних і неелементарних складносурядних речень в малій прозі О. Гончара й романі М. та С. Дяченків “Дика енергія: Лана”, виділено особливості кожного типу.

Сфера застосування – результати дослідження можуть бути використані на уроках української мови в загальноосвітніх навчальних закладах, на практичних заняттях із курсу “Сучасна українська мова: синтаксис складного речення” під час вивчення теми “Складносурядне речення”.

Ключові слова: БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ, СКЛАДНОСУРЯДНЕ ЕЛЕМЕНТАРНЕ РЕЧЕННЯ, СКЛАДНОСУРЯДНЕ НЕЕЛЕМЕНТАРНЕ РЕЧЕННЯ, СПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ.

ABSTRACT

Bachelor qualifying work the functioning of compound sentences in small prose written by Oles Honchar and the novel by Marina and Sergey Dyachenkov "Wild Energy: Lana": comparative analysis" contains 73 pages.

To fulfill the thesis more than 1000 elementary and non-elementary complex sentences were selected and 68 scientific sources were processed.

The object of the study is a compound sentences in small prose by Oles Honchar and the novel "Wild Energy: Lana" by Marina and Sergey Dyachenkov.

The subject of the study is the formal-grammatical organization and semantic-syntactic varieties of compound, elementary and non-elementary sentences in the small prose of O. Gonchar and the novel by M. and S. Dyachenkov "Wild Energy: Lana".

The aim of this study is the elucidation of the formal-syntactic and semantic-syntactic organization of syndetic and asyndetic complex sentences in the novels and stories of O. Gonchar and the novel "Wild Energy: Lana" by M. and S. Dyachenkov.

During the study the following tasks were completed:

1) established the linguistic status of complex sentences and its interpretation in the scientific literature;

2) investigated and described the formal-grammatical and semantic-syntactic features of two-component (elementary) compound sentences of syndetic and asyndetic sentences in novels and stories by O. Gonchar and the novel "Wild Energy: Lana" by M. and S. Dyachenkov;

3) revealed and described the formal-grammatical and semantic-syntactic features of two-component (elementary) compound sentences of syndetic and asyndetic sentences in works written by O. Gonchar and the novel "Wild Energy: Lana" by M. and S. Dyachenkov.

The study is based on the descriptive method which provides for linguistic observation, generalization and classification of the material.

The scientific novelty of the work lies in the fact that it was the first attempt to comprehensively analyze the formal-grammatical and semantic-syntactic features of elemental and non-elementary compound sentences in small prose by O. Gonchar and the novel "Wild Energy: Lana" by M. and S. Dyachenkov, which highlighted features of each type.

Application Field. The results of the study can be used in the lessons of Ukrainian language and literature classes in secondary schools when studying the topic "Compound sentence" and the individual style of O. Gonchar and M. and S. Dyachenkov.

Keywords: ASYNDETC COMPOUND SENTENCES, ELEMENTAL COMPOUND SENTENCES, NON-ELEMENTARY COMPOUND SENTENCES, SYDENTIC COMPOUND SENTENCES.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ ЯК РІЗНОВИД СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	10
1.1. Сурядний зв'язок. Поняття і структура складносурядного речення.....	10
1.2. Сполучникові складносурядні речення.....	16
1.3. Безсполучникові складносурядні речення.....	26
РОЗДІЛ 2. ДВОКОМПОНЕНТНІ СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ В МАЛІЙ ПРОЗІ О. ГОНЧАРА І РОМАНІ М. і С. ДЯЧЕНКІВ “ДИКА ЕНЕРГІЯ: ЛАНА”.....	31
2.1. Формально-граматична структура двокомпонентних складносурядних речень.....	31
2.2. Семантико-синтаксична структура двокомпонентних сполучникових складносурядних речень.....	38
2.3. Семантико-синтаксична структура безсполучникових двокомпонентних складносурядних речень.....	47
РОЗДІЛ 3. БАГАТОКОМПОНЕНТНІ СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ В МАЛІЙ ПРОЗІ О. ГОНЧАРА ТА В РОМАНІ М. і С. ДЯЧЕНКІВ “ДИКА ЕНЕРГІЯ: ЛАНА”.....	53
3.1. Формально-граматична структура багатокомпонентних складносурядних речень.....	53
3.2. Семантико-синтаксична структура багатокомпонентних складносурядних речень.....	57
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	68

ВСТУП

Складне речення є синтаксичною конструкцією, утвореною поєднанням кількох предикативних частин, кожна з яких за структурою відповідає простому реченню, на основі відповідного синтаксичного зв'язку й семантико-синтаксичних відношень і використовуваною в ролі одиниці повідомлення. У системі складних речень нині виділяють чотири класи: складносурядні, складнопідрядні, речення із недиференційованим синтаксичним зв'язком та речення зі взаємозалежними частинами. У кожному з цих класів наявні різноманітні типи, що нерідко мають по декілька видів та різновидів.

Найпоширенішими типами складних речень є складнопідрядні та складносурядні. Складносурядні речення – це різновид складних речень, дві або більше частин яких поєднані сурядним зв'язком і синтаксично не залежать одна від одної. Диференційною їхньою ознакою є синтаксична рівноправність поєднаних сурядним зв'язком предикативних частин.

Складносурядному реченню притаманна низка формальних і семантичних ознак. Формальними ознаками є сполучниковий і безсполучниковий зв'язок предикативних частин, кількісний їх склад та особливості синтаксичної будови предикативних частин. Семантичні ознаки визначені типами семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами.

Граматичними показниками сурядного зв'язку постають сполучники сурядності, співвідносність видо-часових форм дієслів-присудків та ін.

Складносурядне речення і його окремі типи в українському синтаксисі були предметом вивчення в роботах І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, Б. М. Кулика, І. І. Слинька, Р. О. Христіанінової, К. Ф. Шульжука та ін. А. П. Грищенко присвятив дослідженню складносурядного речення окрему монографію [11]. Але й донині розуміння складносурядного речення не є остаточно вивершеним, чимало питань

потребують подальшого вивчення й удокладнення. Нові трактування складного речення, принципи виокремлення їхніх типів вимагають дослідження складносурядних речень з урахуванням цих змін.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю порівняльного аналізу складносурядних речень у малій прозі О. Гончара та в романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана”. Вибір теми також пов’язаний з тим, що в мовознавчих студіях досі недостатньо досліджено функціонування складносурядних речень у текстах художніх творів, зокрема в порівняльному аспекті.

Об’єкт дослідження – складносурядні речення в новелах і оповіданнях О. Гончара та романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана”.

Предметом дослідження є формально-граматична організація й семантико-синтаксичні різновиди складносурядних елементарних і неелементарних речень у малій прозі О. Гончара та романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана”.

Мета дослідження – з’ясувати формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну організацію елементарних і неелементарних складносурядних речень у новелах і оповіданнях О. Гончара та романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана”, виявити особливості використання складносурядних речень у цих творах.

Для реалізації поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- з’ясувати лінгвістичний статус складносурядного речення, його інтерпретацію в науковій літературі;
- дослідити й описати формально-граматичні й семантико-синтаксичні типи двокомпонентних (елементарних) сполучникових і безсполучникових складносурядних речень у новелах і оповіданнях О. Гончара та романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана”;
- виявити й описати формально-граматичні й семантико-синтаксичні особливості багатоконпонентних (неелементарних) складносурядних речень у зазначених творах;

– зробити порівняльний аналіз функціонування складносурядних речень у малій прозі О. Гончара та романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана”.

Методи дослідження: у роботі основним є описовий метод, з його універсальними прийомами спостереження, систематизації та інтерпретації мовних фактів і явищ.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше комплексно проаналізовано формально-граматичні і семантико-синтаксичні типи елементарних і неелементарних складносурядних речень у малій прозі О. Гончара та романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана”, виділено особливості кожного типу; здійснено порівняльний аналіз використання різних типів складносурядних речень О. Гончаром та М. і С. Дяченками.

Практичне значення дослідження: його результати можуть бути використані на уроках української мови в загальноосвітніх навчальних закладах, на практичних заняттях із курсу “Сучасна українська мова: синтаксис складного речення” під час вивчення теми “Складносурядне речення”.

Публікації. Основні наукові результати дослідження відображено у статті “Семантико-синтаксична структура двокомпонентних сполучникових складносурядних речень у малій прозі О. Гончара”, опублікованій у збірнику матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції “Українська мова в просторі й часі”.

РОЗДІЛ 1

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ ЯК РІЗНОВИД СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

1.1. Сурядний зв'язок. Поняття і структура складносурядного речення

Сурядний зв'язок поєднує рівноправні у синтаксичному плані предикативні частини складного речення за допомогою сурядних сполучників або безсполучниково (у безсполучникових складних реченнях з єднальним відношеннями між предикативними частинами). Він виявляє тотожні диференційні ознаки в інших синтаксичних одиницях-конструкціях: простому ускладненому реченні з однорідними членами та у сурядних словосполученнях. Сурядний зв'язок вирізняється тим, що поєднувані ним компоненти (предикативні частини у складносурядному реченні, однорідні члени у простому ускладненому реченні і форми слів у сурядних словосполученнях) виконують ту саму синтаксичну функцію і посідають у відповідних синтаксичних одиницях-конструкціях сурядні взаємозалежні позиції [11, с. 296].

У кінці XIX – першій половині XX сторіччя складносурядне речення не мало єдиного термінологічного значення. У граматичних працях того часу трапляються такі поняття: рівнорядно сполучені (або рівнорядно-сполучені) речення (термін С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, О. Синявського), рівнорядно-зложені сполуки (термін в. Сімовича), паратактичні конструкції (термін Юрія Шереха) і складно-сурядні речення (термін П. Ковалева) [44, с. 48]. Граматична праця О. Синявського “норми української літературної мови” цінна тим, що в ній уперше зацентровано на взаємозалежності предикативних частин, хоча, ділячи за цим принципом усі складні речення на дві групи – “рівнорядно-сполучені” та “підрядно-сполучені”, мовознавець уживає це поняття більш

узагальнено: “... все це словосполучення-речення самостійного значіння не має, самостійно, незалежно від другого речення не існує і тільки разом із іншим чи навіть іншими словосполученнями-реченнями набуває значіння закінченого мовного ряду” [44, с. 49, 47, с. 134]. У 20-х роках ХХ століття точилася дискусія про підрядність та сурядність речень. Її розпочав М. М. Петерсон, який розкритикував поняття про залежність / незалежність частин і доводив, що “об’єктивні критерії не дають можливості відрізнити головне речення від підрядного і сурядність від підрядності” [34, с. 32]. В дискусію з ним вступив О. М. Пешковський, який довів існування сурядності і підрядності, а також розкрив ознаки складносурядних і складнопідрядних речень в російській мові – незворотність складових частин в складнопідрядних реченнях і зворотність в складносурядних, належність до підрядної частини і приєднання до неї сполучника в складнопідрядному реченні (належність тій частині складного речення, перед якою вони стоять, що перешкоджало, на його думку, переставленню частин), обмеження вживання підрядних сполучників в простому реченні, можливість підрядної частини займати інтерпозицію, що неможлива в складносурядному реченні та ін. [35, с. 133]. Його думки піддавалися критиці (особливо в питанні теорії зворотності частин) [50, с. 462–463], але попри те, що названа теорія не була доведена до свого логічного завершення, вона накреслила основну відмінність між сурядністю й підрядністю. Розрізнення речень на сурядні і підрядні врешті було загальновизнаним, хоча досі виявляються певні розбіжності у визначенні принципів такого поділу і його меж, тому що визначаються перехідні випадки між підрядністю і сурядністю (такі як “взаємопідрядні” речення; складносурядні речення за формою і підрядні за значенням; складнопідрядні речення за формою й аналогічні складносурядним реченням за значенням).

Базовою конструкцією для сурядного зв’язку є складносурядне речення. Складносурядне речення – складне речення, предикативні частини якого синтаксично рівноправні і поєднані сполучниками сурядності або

безсполучниково. На відміну від складнопідрядного речення, якому властиве граматичне підпорядкування підрядного речення головному, частини складносурядного речення виступають як рівноправні, однорідні складники утвореної ними синтаксичної конструкції. Складові частини складносурядного речення перебувають в однаковому відношенні щодо синтаксичної конструкції, у яку вони об'єднуються, і функціонально ідентичні щодо зовнішньо-синтаксичної структури складносурядного речення [53, с. 387].

Визначальну формально-синтаксичну і семантико-синтаксичну характеристику складносурядних речень становить елементарність і неелементарність їхньої структури. У мовленні функціонують як складносурядні речення з мінімальною для них кількістю предикативних частин (елементарні складносурядні речення), так і складносурядні речення ускладненого типу (неелементарні складносурядні речення) [11, с. 299]. У складносурядному елементарному реченні об'єднано дві елементарні конструкції, у яких функціонують предикатні компоненти, що виражають семантико-синтаксичну взаємозалежність між двома предикативними центрами цих конструкцій. Елементарні складносурядні речення є вихідними структурами, різні поєднання яких утворюють похідні ускладнені складносурядні речення. Елементарні і ускладнені складносурядні речення мають два різновиди: формально елементарні й ускладнені складносурядні речення і семантично елементарні й ускладнені складносурядні речення. Формально елементарні складносурядні речення сформовані з двох взаємозалежних предикативних частин, поєднаних сурядним зв'язком. Цей зв'язок може бути сполучниковим і безсполучниковим, оскільки відсутність сполучника в деяких складносурядних конструкціях не впливає на семантичне вираження складових частин складносурядної конструкції, пор.: *Гримить високий гонор полонеза, і лихом б'є об землю перепляс* → *Гримить високий гонор полонеза, лихом б'є об землю перепляс; ...обагрився став, І утома наляга на плечі...* →

Обагрився став, утома наляга на плечі; – Раніше ви вчилися жити, а тепер треба жити → Раніше ви вчилися жити, тепер треба жити; І ти смієшся, й даль яснє → І ти смієшся, даль яснє.

Формально неелементарні складносурядні речення утворені з трьох і більше предикативних частин. Їхнім різновидом є ускладнені складносурядні речення відкритої структури, сурядні частини у таких конструкціях поєднані повторювальними єднальними і розділовими сполучниками, напр.: *І я вставав, і я спішив, І я зростав* [31, с. 121].

Також важливою формально-синтаксичною ознакою складносурядного речення є відкритість і закритість їхньої структури. Поняття відкритої / закритої структури ввела в науковий обіг В. А. Белошاپкова [51, с. 215]. Складносурядним реченням відкритої структури властива потенційна необмеженість (відкритість) сурядного ряду. Означені речення бувають сполучниковими (з єднальними й розділовими сполучниками) і безсполучниковими: *За татарським бродом із сивого жита, з червоного маку народжується місяць, і коло козацької могили, як повір'я, висікається старий вітряк; Майне перехожий; прогуркоче трамвай; з диким вереском промчить кудись колона криваво-червоних пожежних машин.* Для складносурядних речень відкритої структури обов'язковою вимогою є те, щоб між усіма предикативними частинами був однаковий характер синтаксичного зв'язку та однотипні семантико-синтаксичні відношення (семантико-синтаксична ознака). У складносурядних реченнях закритої структури можливе поєднання тільки двох предикативних частин. Зазвичай це речення із зіставними, протиставними, градаційними та приєднувальними сполучниками: *Чумацький віз тихо рипить піді мною, а в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу* [11, с. 173–175].

Грунтовно складносурядні речення почали вивчати з ХІХ століття. Чітко поділяв складні речення на складнопідрядні і складносурядні Ф. Буслаєв. Ідею про рівноправність частин складносурядного речення розвивали українські граматисти М. Осадца, В. Сімович, О. Синявський,

Л. Булаховський та ін. Вивченню питання складносурядного речення також приділяли увагу закордонні мовознавці: зокрема, в французькому синтаксисі складним реченням займалися Ж. Дюбуа [64], К. Бланш-Бенвеніст [63], К. Сантфелд [66]; в польському – З. Салоні [65], З. Зарон [68]. Їх праці внесли значний вклад в дослідження складносурядних речень і їх місця в системі складних речень.

При визначенні складносурядних речень здебільшого спираються на автономний статус предикативних частин у його складі та наявність формально вираженого синтаксичного зв'язку між ними: “До категорії складносурядних речень належать речення, утворені з двох чи кількох частин, формально-тотожних простим реченням, і пов'язаних сурядними сполучниками” [32, с. 194]. Вживання сурядного сполучника виступає основним формальним показником синтаксичної єдності складносурядного речення. О. С. Мельничук зазначає, що “Сурядні сполучники були вирішальним елементом складносурядних речень також і в історичному плані: саме формування сучасних складносурядних речень з первісних складних безсполучникових речень зводилось до поступового становлення в рамках простих і безсполучникових складних речень, з'єднаних сурядним сполучником” [Там само, с. 194]. В. Сімович називає складносурядні речення рівноряднозложеними, або сполукою речень на тій підставі, що поєднуються “головні речення” [48, с. 400]. Автори перших посібників української мови для вищої школи вважали, що складносурядні речення складаються з простих речень, які об'єднуються як рівноправні, незалежні одиниці [61, с. 320; 51, с. 283; 37, с. 155]. Зокрема, Б. М. Кулик описував складносурядні речення як тип складного речення, коли “два, три (і більше) простих речення об'єдналися за допомогою сурядних сполучників та інтонації в єдине ціле складне речення... з синтаксичного боку вони рівноправні і, як однорідні члени в простому реченні, являють собою незамкнений ряд функціонально однорідних і синтаксично паралельних одиниць” [28, с. 178–179]. Ця думка була спростована в подальшому

І. Р. Вихованцем, К. Городенською, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітком, М. Ф. Кобилянською, О. С. Мельничуком, І. І. Слиньком, та низкою інших мовознавців. Зокрема, Мельничук О. С. зазначає, що: “твердження про те, що складносурядне речення становить собою механічне поєднання простих речень, незалежних одне від одного, спростовуються насамперед такими фактами:

1) заперечення окремого типу складного речення, що формується на основі рівноправності його складових частин, порушує діалектичну єдність протилежних за своїм характером способів вираження граматичного зв'язку – сурядності і підрядності;

2) внаслідок поділу складносурядного речення на прості речення виникають синтаксичні конструкції іншої якості, кожна з яких одержує нове значення і самостійне інтонаційне оформлення;

3) у складносурядному реченні поєднуються не довільні прості речення, а лише такі складові частини, що повідомляють про пов'язані відповідним чином явища дійсності і становлять комунікативну єдність;

4) крім визначальної граматичної ознаки – однорідності складових частин – складносурядному реченню властиві цілком виразні внутрішньо-диференційні ознаки, з яких випливає поділ складносурядного речення на різновиди, конкретніші щодо характеру значеннєвого зв'язку, кількості і позиційної стійкості складових частин” [32, с. 387–388].

Серед мовознавців також є розбіжності в думках щодо принципу поділу складносурядних речень за значенням. Зокрема, С. П. Бевзенко, А. П. Загнітко, К. Ф. Шульжук класифікують складносурядні речення за сполучниками, виділяючи такі типи: з єднальними сполучниками, з приєднувальними сполучниками, з пояснювально-приєднувальними сполучниками, з протиставними сполучниками, з розділовими сполучниками (А. П. Загнітко виокремлює також речення з пояснювально-приєднувальними сполучниками, а К. Ф. Шульжук – з градаційними сполучниками); А. П. Грищенко бере за основу змістові функції сполучників, виокремлюючи

єднальні (власне єднальні – одночасності, часової послідовності; детермінативні – причиново-наслідкові, умовно-наслідкові, результативно-висновкові), зіставно-протиставні, розділові; І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська класифікують складносурядні речення за значенням і виокремлюють речення з єднальним, зіставно-протиставним, розділовим, пояснювальним, градаційним значенням. Тобто питання досить спірне і неоднозначне навіть на сьогодні, що дає підґрунтя для нових досліджень.

Отже, у сучасному потрактуванні складносурядне речення – це різновид складного речення, у якому предикативні частини об'єднуються в структурно-семантичне та інтонаційне ціле за допомогою сурядного синтаксичного зв'язку. Проблема розуміння складносурядних речень стає причиною багатьох розбіжностей в його вивченні, тому залишається актуальною і донині.

1.2. Сполучникові складносурядні речення

Сполучникові складносурядні речення є основним виявом цього типу речень. У їхній структурі сурядні сполучники виконують дві загальні функції: формально-синтаксичну (вираження сурядного зв'язку) і семантико-синтаксичну (вираження семантико-синтаксичних відношень). Семантико-синтаксичні функції конкретизуються відповідно до семантичної групи сурядних сполучників [11, с. 301].

У традиційній граматиці за значенням сурядних сполучників та типом зв'язків між предикативними частинами складносурядні речення поділяють на єднальні, протиставні та розділові [17, с. 114]. Цієї думки притримується певна кількість українських мовознавців, зокрема С. П. Бевзенко, Л. М. Литвин, Г. В. Семеренко [4, с. 167], Б. М. Кулик [28, с. 187]; досить довгий час нею послуговувалися в профільних підручниках [37, с. 283; 54, с. 74]. Пізніше було додано ще два типи речень – пояснювальні і приєднувальні [27, с. 30–32; 26, с. 444].

У новітній граматиці класифікацію сполучників сурядності було розширено і деталізовано, класичний поділ стали вважати некоректним, оскільки він не розкривав в повній мірі семантико-синтаксичні функції окремих типів сурядних сполучників.

За нового потрактування окремо вирізняють семантичні і асемантичні сполучники.

Асемантичними є сполучники *і (й), та*, що в традиційній граматиці вважають єднальними [50, с. 602]. Конструкції з цими сполучниками мають відмінну від речень із семантичними сполучниками синтаксичну організацію – у семантико-синтаксичній структурі складносурядного речення такі сполучники жодних функцій не виконують, лише поєднують сурядні частини [11, с. 301]. Складносурядні речення із асемантичними сполучниками *і (й), та* виражають формально-граматичні відношення одночасності кількох дій, процесів або станів, яку звичайно передають видо-часові дієслівні форми: *Може, квіти зійдуть, і настане Ще й для мене весела весна*; послідовність перебігу кількох дій, процесів або станів, на яку здебільшого вказують різні комбінації видо-часових форм і лексичне наповнення сурядних частин: *Скитський степ Обудиться, зітхне, і буйна тирса Зеленим морем знову проросте, І побіжать зелені хвилі*; причиново-наслідкові відношення, створювані лексичним наповненням сурядних частин: *Повітря зробилось прозорим та ясним, і буки зазеленіли у ньому, як рута*; умовно-наслідкові відношення, передавані структурою складносурядного речення й лексичним наповненням сурядних частин: *Діти плачуть, і плачуть дерева*. Асемантичні сполучники спеціалізовані на вираженні формально-синтаксичної категорії сурядності й уможлиблюють в умовах сурядності реалізацію семантичного потенціалу інших граматичних і лексичних елементів складносурядного речення.

Семантичні сполучники, за нового трактування, поділяють на зіставні, протиставні, розділові, приєднувальні та градаційні [11, с. 307, 62, с. 253]. Ці

сполучники окреслюють семантико-синтаксичну структуру складносурядних речень.

Речення з єднальним значенням. Їхній статус і приналежність асемантичних сполучників до цього розряду є дискусійною темою на сьогодні. Ще О. Пешковський писав, що “сполучники першої групи, єднальні.., утворюють чисто нульову категорію. У них немає ніякого додаткового відтінку в тих зв’язках, які сполучник встановлює між членами, що відбивається і в назві їх, цілком загальній (адже кожен сполучник “єднає”)” [36, с. 402]. Слинко І. І., Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська [50, с. 602] вважають їх єднальними. Цієї ж думки дотримуються С. П. Бевзенко, В. О. Горпинич, О. С. Мельничук та ін. У новітній граматиці семантичне значення цих сполучників було переосмислено і досить звужено, трактування, якого дотримувалася б більшість мовознавців, немає й досі, тому говорити однозначно про виокремлення тих чи тих єднальних сполучників не можна. У цій роботі використовуємо класифікацію єднальних сполучників К. Ф. Шульжука.

Єднальними вважають сполучники *і (й), та, і... і, та... та, ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*. Єднальні речення не бувають одноплановими з погляду синтаксичної і семантичної взаємозалежності між складовими частинами. Серед них виділяють речення із власне єднальним значенням і невласне єднальним значенням.

Речення із власне єднальним значенням виражають одночасність дій, подій, явищ: *Тихесенький вечір на землю спадає, і сонце сідає в темнесенький гай; Дерев а й квіти в іскорках роси, та за вікном дитячі голоси, та риба в озері, та в небі птах, та смак цілунку на твоїх устах*. Особливістю складносурядних речень із власне єднальним значенням є вільний порядок розташування предикативних частин, кількість яких не обмежена формальними або значеннево-смісловими чинниками. У складносурядних реченнях із невласне єднальним значенням предикативні частини виражають різноманітні смислові значення, зокрема причиново-наслідкову зумовленість:

Зими не було, й знову було мокро і осінньо; послідовність, зумовленість подій, що передається повторами, займенниками у другій предикативній частині: *Шануй людей, і люди шануватимуть тебе*; протиставлення, зіставлення чи допуск: *Бився з ворогами у самому пеклі, і кулі минали його* [39, с. 254–255].

Єднальні повторювані сполучники *ні... ні, ані... ані* зближуються з асемантичними сполучниками, які спричинюють існування проміжних між асемантичними і семантичними сполучниками конструкцій [11, с. 302]. К. Ф. Шульжук відносить *ні... ні* до асемантичних сполучників, але водночас вказує їх серед єднальних сурядних сполучників [62, с. 252, 254]. Ці сполучники поєднують сурядні частини, а також посилюють заперечення: *Ні струна не задзвенить, ні пісні не зазвучать...* [17, с. 115].

Єднальним також може виступати сполучник *та* у значенні *і*. Л. А. Булаховський вважає це особливістю української мови [6, с. 499]. Водночас, він акцентує увагу на тому, що в єднальній функції цей сполучник близький своїм значенням до *і*, але цілком з ним не збігається [50, с. 605]. Дослідження А. П. Грищенка показали, що в реченнях зі сполучником *та* “паралелізм тривання дій, станів виразніший, ніж у реченнях зі сполучником *і*, отже значення проявляється конкретніше” [18, с. 41]. Сполучник *та* тісніше пов’язує складові частини, ніж *і*. Він можливий лише тоді, коли в реченні виражається одночасність, паралельність подій.

Речення зі зіставним значенням досить довгий час не виокремлювали серед протиставних [17, с. 444; 7, с. 301]. Потребу виділити їх у окремий клас аргументував А. П. Грищенко, який довів, що зіставні речення мають своєрідний зміст, внутрішню будову, позиційну пов’язаність і видо-часові форми присудків [17, с. 97]. Подальше вивчення цього питання дозволило виділити зіставні речення в окремий вид, тому тепер у більшості праць фігурує поняття зіставно-протиставних речень [12, с. 277; 21, с. 328–329].

Зіставним є сполучник *а*. Складносурядні речення з зіставним сполучником *а* вказують на зв’язок неконтрастних явищ: *Твоя душа –*

блискуча ліра, А серце – огнище у млі. Дослідження складносурядних речень зі сполучником *а* зробила Н. Рула. Зокрема, вона зазначила, що сполучник *а* традиційно відносять до семантичних сполучників (він є двофункційним, оскільки не тільки поєднує предикативні частини у реченні, а й виражає змістові відношення між ними: *І він тепер як жертва її підступності й лицемірства (стільки років прикидалася доброю і хорошою), буде за життя канонізований, долучений до святих, ідеалізований, а вона – дезертирка й порушниця суспільних приписів – приречена на остракізм*), однак іноді сполучник *а* може бути асемантичним, коли зазнає переходу у сферу приєднувальних чи єднальних відношень. У таких реченнях він лише оформлює сурядний зв'язок, поєднуючи між собою предикативні частини, а за змістове наповнення відповідають лексичний склад частин, а також граматичні форми деяких слів: *Я заляк, усмішка сповзла з мого обличчя, а чоло вкрилося холодним потом → Я заляк, усмішка сповзла з мого обличчя, і чоло вкрилося холодним потом.* – сполучник *а* наближається до асемантичного сполучника *і*, про що свідчить можливість заміни його цим сполучником без втрати або зміни змістового наповнення [45, с. 213]. Іноді за послаблення контекстуальної невідповідності сполучник *а* може бути асемантичним, коли зазнає переходу у сферу приєднувальних чи єднальних відношень: *Завтра Китаєв повинен виїхати, а я хочу обов'язково застати його* – предикативні частини синтаксичної структури поєднані єднальним відношенням, сполучник *а* можна легко замінити на *і* без порушення змісту. У таких реченнях сполучник *а* лише оформлює сурядний зв'язок, поєднуючи між собою предикативні частини, а за змістові відношення відповідає лексичний склад частин. [44, с. 87]

На її думку, однією з основних характеристик зіставних складносурядних речень постає тематична співвіднесеність та логічна семантична пов'язаність двох ситуацій у мисленні мовця. Із цього приводу висловився також А. Приходько: “Невідповідність ситуацій виявляється в їх відхиленні від епістемічних стандартів, стереотипів, уявлень мовця про

устрій життєвого світу. Але, як і у всіх координативних конструкціях, обидві ситуації є тематично узгодженими, вимальовують один “сценарій”, у якому зображується певний стан об’єктивної дійсності в момент мовлення. Приналежність до одного сценарію є тим загальним знаменником, що об’єднує частини зіставної конструкції в одне ціле” [39, с. 157]. На думку німецького мовознавця Г. Вайнріха, тематичну спорідненість у розгляданих реченнях можна схарактеризувати як “нерівність однорідності” [67, с. 813].

Речення з асемантичним сполучником *a* можуть мати як закрити, так і відкриту структуру. Якщо сполучник *a* втрачає своє зіставно-протиставне наповнення і набуває єднальних функцій, він відкриває сурядний ряд предикативних частин: *Йому білі ноги позаковані, а білії руки назад зв’язані, а чорнії очі позасклеплені.*

Протиставні сполучники. Близькими до зіставних постають протиставні сурядні сполучники. Часто їх об’єднують в одну групу, називаючи зіставно-протиставними. Варто все ж розглядати ці речення окремо, оскільки протиставні відношення передбачають невідповідність, суперечність між предметами або явищами і “характеризуються контрастним змістом сурядних частин” [11, с. 311], а зіставлявані предмети і явища паралельно співіснують як такі, що не протидіють один одному [61, с. 76]. Складносурядні речення зі сполучниками *a*, *але*, *та* (у значенні *і*), *проте*, *однак*, *одначе*, *зате* виражають протиставні відношення. У цих конструкціях поєднуються сурядні частини контрастного плану, позначаючи невідповідність між діями, процесами або станами: *Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки* [11, с. 303].

Протиставні семантико-синтаксичні відношення означають взаємозв’язок контрастних явищ, процесів, станів, їхню невідповідність та суперечливість. Дві ситуації, поєднані протиставною семантикою, протидіють одна одній. Протиставність, як зазначає М. Мірченко, так само, як і зіставність, є підкатегорією, що підпорядкована предикатності – надкатегорії складного і неелементарного простого речення [33, с. 149, 42, с. 450]. До характерних ознак категорії протиставлення та

протиставних складносурядних речень мовознавці зараховують обмеження щодо кількісного складу (дві предикативні частини), узагальнення та абстрагованість від конкретних відтінків, позиційну пов'язаність складників, логічність у виборі явищ для протиставлення. Протиставним конструкціям, на відміну від зіставних, властива позиційна стійкість. Порядок предикативних частин у конструкціях цього різновиду фіксований, оскільки за переставлення структурних складників змістове наповнення кардинально змінюється. [43, с. 91]. У реченнях із власне протиставними відношеннями повідомляється про протиставлення двох незалежних одна від одної дій, станів і фактів: *Ти ж володар всесвіту, а я дрібна пташина*; у реченнях з протиставно-компенсувальними відношеннями друга частина заміщає, компенсує повідомлене в першій частині, тому в складових частинах можуть бути спільні чи подібні лексичні компоненти: *В провулках поміж тинами клубочилася темрява, але небо було світле й зоряне*; протиставно-допустові складносурядні речення повідомляють про явище, яке виникло всупереч сподіваному: *Війна скінчилася, але в душі вона вирувала*. Такі речення легко перетворити на складнопідрядні допустові додаванням до першої частини відповідного сполучника [50, с. 615–617].

Розділові сполучники. У реченнях із розділовим значенням вживають повторювані сполучники або один неповторюваний сполучник. Їх поділяють на два різновиди: зі значенням виключення подій і зі значенням чергування подій або явищ. Речення зі значенням виключення подій мають замкнену синтаксичну побудову і утворюються за участю сполучників *або, чи то... чи то, не то... не то*. У цих реченнях повідомляється про несумісні події або факти, з яких може реалізуватися лише одна подія: *Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заламах провалля*. [62, с. 258]. Речення зі значенням чергування подій або явищ становлять незамкнену реченнєву систему, можуть мати довільну кількість предикативних частин, формуються за допомогою сполучника *то-то*: *То мати гукає, то мати шепоче, мене виряджаючи в дальню дорогу*.

Фактичний матеріал засвідчує низьку частотність їх використання в сучасній українській мові. Меншу частотність мають тільки речення із заперечним змістом. За спостереженнями О. Скоблікової, конструкції з розділовими відношеннями між предикативними частинами в російській мові виявляються найменш уживаною групою складносурядних речень [49, с. 137; 43, с. 68.] Розділові семантико-синтаксичні відношення реалізовані тільки в сполучникових складносурядних реченнях, що ще раз підтверджує семантичність розділових сполучників. “Для розділових сполучників характерна роль передавання семантичних відношень зі значенням взаємоусунення, чергування подій або вибору одного з найбільш альтернативних варіантів, що спричинило одностайність лінгвістів у наданні їм статусу семантичних сполучників” [10, с. 46].

Питання місця розділових конструкцій у системі сурядного зв'язку залишається дискусійним, оскільки ще й досі науковці ведуть суперечки: чи є вони окремим типом сурядного зв'язку зі своїми специфічними характеристиками, чи, можливо, їх доцільніше інтерпретувати як незамкнені структури. [2, с. 65] Складність цих проблем визначають передусім відсутність єдиного системного розуміння суті розділових структур і неоднорідність їхньої класифікації. [1, с. 97]

За двобічної синтаксичної пов'язаності предикативних частин у розділових складносурядних реченнях можлива транспозиція сурядних речень: *Зрідка пробіжить тут заєць або спиниться на кручі вовк*; пор.: *Зрідка спиниться на кручі вовк або пробіжить тут заєць*.

Приєднувальні сполучники *та й, а також, причому, притому* виражають відношення в складносурядних реченнях, де друга сурядна частина доповнює, уточнює повідомлення чи думку, висловлені в першій сурядній частині: *Сім літ мак не родив, та й голоду не було*. Із складносурядними реченнями з приєднувальними сполучниками іноді перетинаються конструкції із сполучниками *і, а* та іншими, які набувають приєднувального значення в контексті: *Цвітуть картоплі, і мак по них цвіте*.

Реалізація семантико-синтаксичного приєднувального зв'язку здійснюється за допомогою власне приєднувальних сполучників, виокремлення яких пов'язане з розрізненням шести типів семантико-синтаксичних відношень, які передають сурядні сполучники. Засобами вираження приєднувальних семантико-синтаксичних відношень можуть виступати і сурядні сполучники єднальної та протиставної семантики. Для сполучників *і (й), та, але, а, проте, зате, однак* приєднувальні семантико-синтаксичні відношення є транспозиційними [20, с. 104].

У семантико-синтаксичному плані група розділових сполучників є порівняно стійкою. Проте інколи сполучники-репрезентанти інших змістових відношень зазнають транспозиційного переходу у сферу розділовості. Такими, наприклад, можуть бути сполучники *як не... то, як не... так, якщо не... то, якщо не... так*, які традиційно служать для передавання градаційного змісту. Названі сполучні засоби є в цьому випадку синонімами до розділових сполучників *або... або, то... то, чи... чи, хоч... хоч*. Зауважимо, що такі переходи градаційних сполучників у сферу розділових зазвичай відбуваються “за умови поєднання семантично однопланових однорідних членів речення” [10, с. 86]. Проте інколи, значно рідше, градаційні сполучники в ролі розділових подибуємо й у складносурядній конструкції: *У полі як не мишка пробіжить під ногами, так зайчик покажеться вдалині; Цілий місяць нас як не сніги засипали, то дощі морозні перетворювали все в кригу; Коли не пісня лилась із його вуст, то віри торкався струн наших душ*. [43, с. 71]

Градаційні сполучники. Хоч ця категорія давно перебуває в центрі уваги мовознавців, як українських, так і зарубіжних, проте вивчення градаційної семантики в складних конструкціях є порівняно новим. В українській лінгвістиці градаційні складносурядні речення як окремий різновид уперше розглядає К. Герман. Особливістю речень такого типу, на думку вченого, є перевага змісту другої предикативної частини над змістом першої. Мовознавець подає дві групи градаційних речень: конструкції з одnobічним зв'язком (предикативні частини поєднані одиничними

сполучниками) та конструкції з двобічним зв'язком (предикативні частини поєднані за допомогою парних сполучників) [15, с. 45–46]. Достатньо довгий час речення з градаційним значенням розглядали не окремо, а як підвид речень з єднальними чи зіставними [4, с. 174] відношеннями. Уперше їх виокремила В. Белошапкова серед складносурядних речень закритої структури. Згодом й інші науковці почали розглядати речення з градаційними сполучниками як самостійний семантико-синтаксичний різновид у системі складносурядного речення.

У градаційних конструкціях, порівняно з іншими складносурядними, простежується набагато тісніший зв'язок між семантико-синтаксичною організацією та комунікативною спрямованістю висловлення. Значення градації базується на індивідуальному сприйнятті мовцем об'єктивної дійсності [39, с. 113]. У таких реченнях зіставляється зміст двох предикативних частин, друга з яких важливіша за значенням, порівняно з першою [62, с. 259]. Головним критерієм градаційних відношень між предикативними частинами складносурядного речення, на думку Т. Спільник, є критерій необхідності та достатності [52, с. 57]. Зміст першої предикативної частини, на думку мовця, є необхідним для розуміння висловлення загалом. Водночас цей зміст є недостатнім для досягнення комунікативної мети. Градаційні сполучники виражають також суб'єктивно-модальне значення невпевності/впевності у висловлюваному.

Власне-градаційними є *сполучники не лише... а й, не лише... але й, не тільки... а й, не тільки... але й, не лише... а навіть, не тільки... а навіть, не тільки... але навіть, не лише... але навіть, не те що... а й, не те щоб... але, не те що... але й, не стільки... скільки, не так... як, як... так і, не просто... але й та ін.* В таких реченнях виражається висхідне наростання подій, явищ, ознак: *Не тільки ти, Хомо, порозумнішав, а й Яблунівка з тобою голодуючи, теж набралась тями.* Градаційно-приєднувальними є сполучники *а й, а ще, а ще й, а навіть, і навіть, а до*

того ж, і до того ж, а то й, та ще й та ін.: Вона гарно вчилася, а ще й гарно співала.

1.3. Безсполучникові складносурядні речення

Про те, що складне речення може бути із сполучниками і без сполучників, знали давно, але не виділяли їх в окремий тип. У працях М. В. Ломоносова, О. Х. Востокова, О. О. Потебні, П. Ф. Фортунатова містяться лише окремі зауваження про безсполучниковий зв'язок [36, с. 628; 30, с. 89; 13, с. 331; 38, с. 110; 56, с. 190]. Уперше значну увагу безсполучниковим конструкціям приділив О. М. Пешковський [50, с. 629]. Він виходив з того, що “прості речення” поєднуються у складне за допомогою трьох засобів – сполучників, сполучних слів і “сполучних пауз”, основна ознака яких – інтонація. За характером інтонації О. М. Пешковський поділив складні безсполучникові речення на складнопідрядні і складносурядні, але водночас він зазначав і про такі типи безсполучникових конструкцій, які не підходять до цих класів. Він, зокрема, мав на увазі зростаючу інтонацію, яка тотожна і з умовними, і з протиставними сполучниками, і зараховував їх до “недиференційованих в цьому розумінні складних цілих” [50, с. 629].

Своїм трактуванням питання безсполучникового речення О. М. Пешковський значно вплинув на наукову і шкільну граматику. У багатьох працях тримався погляд на складні безсполучникові конструкції як на безсполучникові різновиди складносурядних чи складнопідрядних речень [8, с. 283; 14, с. 190; 29, с. 178; 25, с. 91]. Однак наприкінці 50-х років стався злам у розумінні природи складних безсполучникових конструкцій [50, с. 629]. Інакший погляд на це питання висловлюють М. С. Пospelов, В. А. Белошапкова, Є. І. Каратаєва та ін. М. С. Пospelов виділяв безсполучникове речення як особливий, якісно інший тип речень, намагався знайти специфічні риси безсполучникових речень, такі як відсутність

сполучників і сполучних слів, взаємозв'язок змісту складових частин та ін. Під впливом його досліджень змінилося потрактування безсполучникових речень і в багатьох українських посібниках [28, с. 245; 55, с. 164].

У дослідженнях В. А. Белошапкової ж відчувається спроба застерегти від того, щоб повністю відмежувати безсполучникові речення від сполучникових. І. Р. Вихованець, який запропонував відмінну від традиційної класифікацію складних речень, побудовану на основі типів синтаксичного зв'язку між предикативними частинами, виокремив чотири класи базових складних речень: складносурядні, складнопідрядні, складні речення зі взаємозалежними частинами та безсполучникові складні речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком. На його думку, “належність деякої частини безсполучникових конструкцій до складносурядних і складнопідрядних речень визначається типом синтаксичного зв'язку – сурядним і підрядним, які виявляють тотожні синтаксичні властивості як у сполучникових, так і безсполучникових складних реченнях” [11, с. 348]. Згідно з функційно-категорійним підходом до складносурядних речень належать і сполучникові, і безсполучникові утворення, предикативні частини яких поєднані сурядним зв'язком [57, с. 4].

У системі типів складносурядного речення безсполучникові складносурядні речення посідають незначне місце. Вони не мають такої розгалуженості семантико-синтаксичних відношень, яка властива сполучниковим складносурядним конструкціям. Безсполучникові складносурядні речення функціонують у вузькій сфері, у сфері однієї з груп складносурядних речень відкритої структури. Цю групу утворюють єднальні складносурядні речення з часовими відношеннями між сурядними частинами [11, с. 305].

Безсполучникові і сполучникові складносурядні речення є формально-синтаксичними варіантами єднальних складносурядних речень із часовими відношеннями. Єднальні сполучники не є необхідним граматичним елементом цих речень. Формально-синтаксичну і семантико-синтаксичну

специфіку аналізованої групи речень створюють не сполучники, а потенційна необмеженість сурядного ряду й однотипність предикативних частин, що становить визначальну диференційну ознаку складносурядних речень із значенням переліку. Тому значення переліку можуть виражатися за допомогою сполучників і безсполучниково.

При розгляді синтаксичних відношень у сфері безсполучниковості Бронська А. А. користалася також поняттям прогнозованості – непрогнозованості компонентів. Прогнозованими елементами є такі, наявність яких у структурі передбачається іншими елементами, а непрогнозованими – такі, наявність яких не зумовлюється іншими елементами структури. Синтаксичні відношення в прогнозованих безсполучникових реченнях складаються на основі синтаксичної залежності, коли один компонент має такі елементи, які не тільки прогнозують появу другого компонента, але й підпорядковують його собі; це виражається в тому, що другий компонент виступає як елемент структури першого компонента. Непрогнозовані безсполучникові речення можуть мати два, три і більше компонентів, які приєднуються до першого на основі структурної факультативності [5, с. 557].

Безсполучникові складносурядні речення, які вказують на відношення одночасності дій, процесів або станів, виявляють найвищий ступінь однотипності предикативних частин [11, с. 305]. Однотипність предикативних частин часто спричиняє їхній паралелізм: *Падав і не падав перший сніг, курилась і не курилась земля, підбиваючись під розкошлану димчасту куделю осіннього вечора*. Нерідко однотипні сурядні частини поєднані в одному ряду і сполучниками, і без них: *Цвіте барвінок, рясст цвіте, І терен зацвітає*. У безсполучникових складносурядних реченнях зі значенням часової послідовності предикативні частини відтворюють перелік дій, фактів, явищ, котрі змінюють одні одних у часовій послідовності, що спричиняє закріпленість порядку предикативних частин і відповідно потрактування структури таких речень як негнучкої [57, с. 5]. За типову

ознаку зазвичай правлять різні форми присудків, лексичні показники часової послідовності та загальний зміст усієї складної конструкції: *Достигло жито, споловіло жито, Вогнем червоним палахкочуть маки.*

Р. О. Христіанінова до складносурядних речень, крім проаналізованих, зараховує ще кілька груп безсполучникових складних конструкцій. Зокрема, відносить сюди безсполучникові утворення, предикативні частини яких пов'язані одним предметом думки: *Життя було, воно брало своє...* С. І. Дорошенко назвав їх “безсполучниковими складними структурами із значенням сумісності дій” та визначив такі їхні специфічні риси: 1) вони не формують однорідного ряду перелічуваності; 2) у вираженні присудків предикативних інгредієнтів не завжди дотримана одночасність, хоч і немає послідовності в називанні дій [Там само, с. 5]. Здебільшого в цих реченнях попередня предикативна частина має загальніший зміст, вводить тему висловлення, а наступна частина її конкретизує. У таких конструкціях найчастіше в одній предикативній частині маємо іменник, а в іншій його замінює займенникове слово: *Поруч, без вітру, просто від давнини чи дум зітхнув посивілий журавель, до одного кінця його навіки була ув'язана колода, на другому – у свіжій бадді вода перехоплювала теплу зоряну обніж.*

Ще одну групу єднальних складносурядних безсполучникових речень утворюють конструкції з обмежувальним значенням, у другій предикативній частині яких наявні частки *тільки, лише (лиш)*: *До самого села не трапилося жодної живої душі, тільки де-не-де кам'яні хрести знов білили над шляхом...* Подібні утворення можна легко трансформувати в складносурядні сполучникові речення. До складносурядних речень Р. О. Христіанінова також зараховує безсполучникові конструкції з чітко вираженим протиставним значенням між їхніми предикативними частинами, формованим запереченням у першій частині і ствердженням – у другій, уживанням у предикативних частинах лексичних або контекстуальних антонімів: *Ні, то не сум промінить риса кожна, то творчість б'є з натхненних наших віч;* як складносурядні речення розглядає також безсполучникові конструкції з

другою предикативною частиною приєднувального типу: *Цього ще не було, можливості чогось такого Таня і в думках не припускала...* [Там само, с. 8].

Безсполучникові конструкції належать до різних формально-граматичних типів складних речень. Частина з них репрезентує складносурядні речення. Тому важливо не оминати увагою цей, хоч і нечисельний, але важливий підтип складносурядних речень.

Підставою для виділення прогнозованих і непрогнозованих компонентів безсполучникового складного речення є їх структурна обов'язковість і структурна факультативність.

Питання складносурядного речення і його місця в системі складних речень досі є спірним. Наразі змінилися підходи до їх вивчення – на сучасному етапі науковці звернули увагу на формально-граматичну структуру складносурядного речення, що дало змогу деталізувати відмінності сурядних конструкцій від інших складних речень. У сучасних дослідженнях виокремлено, крім сполучникових, і безсполучникові складносурядні речення.

Основні ознаки складносурядного речення на формально-граматичному рівні: синтаксична рівноправність предикативних частин, поєднаних сполучниково і безсполучниково; елементарність і неелементарність складносурядної конструкції; відкритість/закритість сурядного ряду; однотипність і різнотипність предикативних частин.

На семантико-синтаксичному рівні виразниками семантичного відношення між предикативними частинами є сполучники сурядності (у сполучникових реченнях) і інтонація, співвідношення видо-часових форм дієслів-присудків та уживання деяких лексичних одиниць (у безсполучникових реченнях).

Сполучникові складносурядні речення за типом семантико-синтаксичних відношень поділяють єднальні, зіставні, протиставні, розділові, градаційні і приєднувальні, а безсполучникові – на єднальні, зіставні, протиставні та приєднувальні.

РОЗДІЛ 2

ДВОКОМПОНЕНТНІ СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ В МАЛІЙ ПРОЗІ О. ГОНЧАРА І РОМАНІ М. І С. ДЯЧЕНКІВ “ДИКА ЕНЕРГІЯ: ЛАНА”

2.1. Формально-граматична структура двокomпонентних складносурядних речень

Основу складносурядного речення становлять базові структури, що складаються з двох предикативних одиниць – елементарні складносурядні речення. Такі конструкції є найпоширенішими серед складносурядних речень як у малій прозі О. Гончара, так і в романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана”.

Зазвичай, складносурядні речення в доробку О. Гончара вживані в авторському мовленні: *В гурті хлопців-цукроварів зненацька стрельнуло шампанське, і той самий смаглявий чубань з веселими очима, виступивши вперед, простягнув артистові келех, наповнений, пінявий* [16, с. 166]; *Михайло Михайлович у нас, звичайно ж, голка, і хіба могли б ми лишити його на кориді одного?* [16, с. 116]; *Мав би, здавалось, змізернитись, саморозчавитись від того невільницького життя з його баландою, безправ'ям, погрозами пристрілити будь-якої миті, а він, одначе, не поник, не зломився, ще й інших біля себе непомітно гуртує.* [16, с. 168]; *Жнива на носі, а їхня техніка плаче...* [16, с. 44]. Значну кількість із-поміж них становлять слова автора при прямій мові: – *Ніколи б не подумала, – дивувалась Ірина, а Кочубей тим часом уже погнав коней навскач, перетинаючи ярмарковий майдан* [16, с. 54]; – *Справді баритись не будемо, – рушає Ольга до снопів, і ми всі теж стаємо до роботи.* [16, с. 58]; – *О, славний козак, на маму схожий як дві каплі води, – сказав Генріх Теодорович, і від його слів Ользі, видно, поліпшився настрій* [16, с. 73]. Рідше письменник використовує базові складносурядні речення в репліках

персонажів творів: – *На Землі стільки проблем, а декому інші планети спати не дають* [16, с. 138].

За структурою поєднаних предикативних частин базові складносурядні речення поділяють на конструкції, у яких предикативні частини однотипні та конструкції з різнотипними частинами. І в малій прозі О. Гончара, і в романі М. і С. Дяченків речення з однотипними частинами репрезентовані двома різновидами:

1) речення, у яких обидві предикативні частини є двоскладними. Такі речення в малій прозі О. Гончара трапляються найчастіше: *Здавалось, ці люди не знали ніяких хвороб і дух їхній ніколи не відав занепалості* [16, с. 8]; *Інший навряд чи дозволив би нам спати на редакційних столах, а цей нічого ніби й не помічає, до Миколиних запізнь теж ставиться спокійно* [6, с. 47]; *Схилившись лобами, батько й син проштудіюють свою “цайтунг” від початку до кінця, читаючи, зрідка перемовлятимуться між собою, і думки їхні в цей час, ясна річ, будуть далеко на Заході* [16, с. 50]; *Це гаркнув, пробігаючи, Кочубей, але ми вже й без того викрику стали шурхати хто куди, зариваючись під снопи, як у норі* [16, с. 60]; *Минали дні й тижні, а ми нічого не знали про Ольгу* [16, с. 68]; *Образа і лють накочувались до грудей, і ці почуття були зараз сильніші за страх* [16, с. 85]; *А втім, передчуття чогось незвичайного Артеменко носив у собі постійно, і ось воно сталося* [16, с. 96]; *Вода глибоко, і зірки поблискують у ній* [16, с. 101]; *Але водій жене, і світлофори як на те скрізь без затримки дають зелене світло...* [16, с. 201]; *В нього почерк розбірливий, і пише людина без ваших викрутасів...* [16, с. 45]; *Ось і зараз знаходились в душі до неї такі звертання юнацькі, далекі, і кожного з дітей називав тут під липами зовсім не звичними для нього пестливими іменнячками* [16, с. 147]; *Він тут ніколи не стихає, лише змінює свою напругу, дошкульний, солоний, вдень він аж очі сліпить, несучи нам назустріч зірвану з бурунів мигтючу водяну порошу* [16, с. 241]. Так само найчастотнішими вони постають і в романі “Дика енергія: Лана”: *Минає ще хвилина, і двері, клацнувши, від’їжджають убік*

[13, с. 24]; *Та я навалююсь плечем на башту зі смердючої гуми, і Єва, здогадавшись, кидається на допомогу* [13, с. 29]; *Попереду хтось падає, і на нього падають усі інші* [13, с. 50]; *У кінці підворіття майнула чиясь тінь, і я йду, обережно притиснувши барабан до грудей* [13, с. 61]; *Обличчя його в борознах, але це не старечі зморшки* [13, с. 176]; *Обличчя покреслене глибокими зморшками, але це не старечі зморшки* [13, с. 31]; *Крісло таке ж, але кімната інша* [13, с. 260]; *Спалахують відбивачі на кутах будинків, на вивісках, мерехтить дорожня розмітка...* [13, с. 261]; *Ролери підкочуються ближче, хлопець піднімає рибину на витягнутих руках* [13, с. 261]; *До відправлення вагончика залишилися лічені секунди, зміна зараз ступить на стрічку останнього конвеєра...* [13, с. 303]; *Нікому не потрібні батьки, нікому не потрібні діти* [13, с. 91]; *Вона ще світиться, вона гаряча* [13, с. 39]; *Вежі піднімаються над містом, верхівки тонуть у тумані* [13, с. 312].

У малій прозі О. Гончара трапляються базові складносурядні речення, у яких обидві частини двоскладні, але одна із них є неповною контекстуальною або еліптичною: *Так рано пішов із життя, і так пізно ти його для себе відкрив* [16, с. 105]; *У банках мільйони, а він тут вітамінною водичкою живиться...* [16, с. 237]. Натомість М. і С. Дяченки подеколи використовують такі речення з обома неповними предикативними частинами: *У другого самостріл, у третього розрядник* [22, с. 28]; *Вапняні патьоки на стелі, малюнки вугіллям на стіні навпроти...* [22, с. 326]; *Комусь більший фрагмент, комусь менший* [22, с. 279];

2) речень, де обидві предикативні частини односкладні, і в малій прозі О. Гончара, і в романі “Дика енергія: Лана” зафіксовано дуже мало. Зазвичай це речення з іменниковими номінативними частинами: *Перевантаги, перенапруги нервів, та ще самота, безмежна космічна самота...* [16, с. 135]; *Скупа природа, суворий край* [16, с. 103]; *Залізні стіни, залізна долівка* [13, с. 249]; *Звичайна енергетична підстанція, розподільний щит усього міста* [13, с. 267]; *Тихе гудіння, рівна вібрація стін* [13, с. 403].

Речення з обома односкладними дієслівними предикативними частинами трапилися тільки в М. і С. Дяченків, вони є поодинокими. Зазвичай це речення з обома неозначено-особовими предикативними частинами: *Кількох скинули, а тоді їх підпалили...* [22, с. 325]; *Тут ходять, і ходять часто* [22, с. 79]. Подеколи друга із таких предикативних частин є неповною контекстуальною: *Когось із хлопців і справді трусили, але мене – ніколи* [22, с. 44]. Речення з обома односкладними інфінітивними частинами в аналізованому матеріалі з роману М. і С. Дяченків трапилося лише одне: *Померти, а не прийняти милість від ворога!* [22, с. 161].

У романі “Дика енергія: Лана” подибуємо одне речення з обома односкладними прислівниковими безособовими предикативними частинами, причому друга частина є неповною контекстуальною: *У них повно звірів і птахів, у річках та озерах – риби* [22, с. 149].

Речень із різнотипними – двоскладною й односкладною – предикативними частинами в малій прозі О. Гончара зафіксовано дещо менше, ніж речень із однотипними двоскладними частинами: *Циганки он як смагліють від сонця, а нам чого боятись?* [16, с. 57]; *Ждуть твого слова, Іване Оскаровичу, а що ти їм скажеш?* [16, с. 107]. Найпоширеніші з них – конструкції, у яких односкладна частина безособова: *Самотній деркач продеренчав десь під лісом у траві, і знов стало тихо* [16, с. 79]; *У вестибюлі затишно й прохолодно, а там, надворі, нашіє спека* [16, с. 117]; *Джерелець нема, а в душі ж то вони zostались?* [16, с. 199]; *Загриміло глухо, віддалено, а біля нас зривається зойк...* [16, с. 59]; *Там вахти і вахти, праця і праця, а вам, пасажирам, залишено тільки світ сервісу, зручностей, гральних салонів, тенісних кортів, шумливих дансингів, світ вигадливих безнастанних розваг* [16, с. 241]; *Годилось би одразу тицьнути йому троячку, але щось втримало Даринку від цього* [16, с. 150]; *Вижити, мабуть, вдалось би, але чи було б то життя?* [16, с. 170]; *Магда усміхнулась, і далі упрохувати її не довелось...* [16, с. 10]; *Людей нема, а снопи все поле вкрили, незліченно лежать кудись у*

далеч, під самий небокрай [16, с. 55]; Переповити пора, та хай він попісяє на ваші папери [16, с. 71].

Менш поширені конструкції, у яких односкладна частина неозначено-особова: *Повипускали нечисту свою силу з-під усіх замків, а хто її буде приборкувати? [16, с. 237].*

Односкладні предикативні частини інших типів у складносурядних конструкціях з різнотипними частинами малій прозі О. Гончара майже не притаманні. Зокрема, речення з узагальнено-особовою частиною знаходимо лише одне: *Ось так і те ніби знаєш про них, і те, і все ж ці люди й далі залишались для нас повиті в свою мандрівницьку загадковість [16, с. 9].*

Речення з різнотипними – односкладною і двоскладною – предикативними частинами в романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана” трапляються набагато частіше, аніж конструкції з суто односкладними частинами. Зазвичай, це речення, де односкладна предикативна частина безособова прислівникова або дієслівна: *Зараз прийду додому, підключуся, і стане легше [22, с. 74]; Мисливиця іде на мене, і в її русі немає ритму [22, с. 166]; Йому тепло й спокійно, а будь-який рух завдає болю... [22, с. 139]; Там розвішано крісла на ланцюгах, там з великим комфортом розташувалася публіка [22, с. 82–83]; Мене підкидає й проносить над стіною, я черкаю по бетону підошвами черевиків [22, с. 286]; Тепер я стою між ними, і виходу нема [22, с. 67]; Перед очима спалахують золоті іскри, мерехтять, танцюють, ой, як добре жити! [22, с. 13]; Теліпається залізний гачок – а петлі немає! [13, с. 135].*

Менш поширеними в розгляданому романі є речення, де односкладна предикативна частина дієслівна неозначено-особова: *У кожного роду – свій ватажок, а разом сходяться хіба що на весіллях [22, с. 385]; Пам’ятник давно зруйнували, залишилися тільки кам’яні ноги в кам’яних черевиках зі шнурівками [22, с. 22].* Іще менше речень з іменниковою номінативною предикативною частиною: *Ніби у мене дві голови, і вони тільки зараз це*

помітили [22, с. 159]; *Жест, здається, зовсім не загрозливий, але я відстрибую і налітаю плечем на стіну землянки* [22, с. 173].

За повнотою-неповнотою предикативних частин складносурядні речення в малій прозі О. Гончара можна розділити на: 1) речення, у яких повними є обидві предикативні частини; 2) речення, частини яких неповні і 3) речення, у яких одна частина повна, а друга – неповна.

Найпоширенішими є речення, обидві предикативні частини яких є повними: *Весь захід повен світла ясного, зеленово-блакитного, а понад ним, вінком розкинувшись на півнеба, купчасті хМ. пелюстками рожевіють, цвітуть...* [16, с. 128]; *Чаювання тривало спокійне, розважне, таксист нікуди, здається, тепер не квапився, ладен був скільки завгодно сидіти в цій корчмі, на виду у людей, в товаристві свого рідкісного пасажира* [16, с. 165]; *А судно тим часом рухається й рухається, далеко видно його вогні серед темряви океанських вод* [16, с. 241].

Менш поширені речення, у яких одна частина повна, а друга – неповна. Їх, в свою чергу, можна розділити на два різновиди:

1) речення, неповна частина яких є еліптичною. Таких речень О. Гончар використовує небагато: *У банках мільйони, а він тут вітамінною водичкою живиться...* [16, с. 237]; *Ірина, прибувши ради такої події, потанцювала з хлопцями під патефон, а через чотири доби... війна* [16, с. 84];

2) значно ширше вживає письменник речення, неповна частина яких є контекстуальною: *Вже перемістилися темними купами геть далі, пересунулися по обрію, заманюють тебе в майже протилежний бік, і ти, спотикаючись, тонучи в снігу, бредеш під інше крайнебо, ловлячи поглядом міражну оману інших розв'южених тополь* [16, с. 18]; *Роздумував довго, а вони все чекали* [16, с. 149]; *Із року в рік іде, гайдабурить степами, і привітом зустрічають натруджені села свого професора, здалека впізнають його постать у солом'янім брилі, в одежі селянській, з очима, повними розуму, і жарту, і мрії...* [16, с. 272]; *Надвечір наша делегація вже у вагоні, ідемо на Париж* [16, с. 128].

Зовсім мало в малій прозі О. Гончара речень із обома неповними частинами: – *В небі – всю війну, а зараз ієрогліфами зацікавився...* [16, с. 89].

Серед розглянутих речень було виявлено два речення, у яких одна частина являє собою парцелят попереднього речення, а інша – повна двоскладна: *Юне, беззахисне, рівно дихає, а над ним схилилась війна* [16, с. 82]; *Молодий, міцного покрою, а тягар пережитого залишив на ньому свій карб* [16, с. 135] – і речення з обірваною неповною частиною: *Начальник парку в сезон поїде пляжиться із своєю товстухою, а нам знов у січні або лютому...* [16, с. 158].

За повнотою-неповнотою в романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана” так само частотнішими є базові складносурядні речення з обома повними предикативними частинами: *Блискавки спалахують безперервно, а від грому закладає вуха* [22, с. 223]; *Я сідаю поруч, і вона мене частує* [22, с. 8]; *Я широко розводжу руки, і роба розгортається на всю ширину* [22, с. 8]; *До ранку чорнило зовсім вивітриться, і речових доказів не залишиться* [13, с. 22]; *Єва випиває банку газованої води, потім я допомагаю їй добратися до туалету* [22, с. 19]; *Єва глибоко зітхає, напружується, по її обличчю розпливається посмішка...* [22, с. 27]; *Ритм-блок генерує хвилі, мембрана резонує з нижньою декою барабана* [22, с. 58]; *Він був тварюкою, він заслуговував смерті...* [22, с. 61]; *На барабанах знову хтось грає, ритм наростає* [22, с. 87]; *Гак летить, за ним розмотується тонкий шнур* [13, с. 103]; *Промені прожекторів підвладні ритмові, вони перехрещуються, збираються в коло, розбігаються по вулицях* [22, с. 87]; *Поруч із Перепілкою сидять її діти, вони добряче виростили* [22, с. 325]; *Я біжу через весь зал, люди здивовано на мене косують* [22, с. 330]; *Вибиваю ритм, він розтікається тунелями від труби до труби* [22, с. 358]; *Їх троє, і вони дуже, дуже великі* [22, с. 143]; *Десь сиплеться пісок, капає вода* [22, с. 358].

Часто трапляються речення з повною та контекстуально неповною предикативними частинами: *Колода пливе, і я під нею* [22, с. 292]; *У землянці немає ні печі, ні комина, але все одно тепло* [22, с. 172]; *З деякими ми*

дружимо, з іншими не спілкуємося [22, с. 92]; У нього були дуже гарні очі, а обличчя підв'язане хусткою [22, с. 39]; У когось – із мідними, срібними, бронзовими пластинками, а карабіни викарбувані у вигляді зубастих пащек [22, с. 105]; Із задоволенням помінялась би з нею, але це суворо заборонено правилами [22, с. 8]; Хоче завдати собі на плечі, але я не даю [22, с. 102]; Відбігаю вбік, але вона завиграшки змінює напрямок і знову летить на мене [22, с. 155]; Хочу ще щось сказати, але слова не приходять [22, с. 226]. Конструкції з повною та неповною еліптичною частинами трапляються зрідка: *Алекс і Мавр сидять на підвіконні, звисивши ноги над безоднею, в руках у обох – мегафони [22, с. 99]; Всередині немає меблів, лише поруччя на стінах [22, с. 99]; У її волоссі крига, боки важко здимаються [22, с. 158].*

Так само рідко використовують М. і С. Дяченки речення з обома неповними еліптичними або контекстуальними частинами: *У Єви п'ятсот тринадцяте місце, у мене – п'ятсот дванадцяте [22, с. 7]; Деякі вищі, деякі нижчі [22, с. 98].* У фактичному матеріалові також виявлено речення, у якому одна частина являє собою парцелят попередньої конструкції, а інша – повна двоскладна: *Розпластаний по обличчю, широкі ніздрі здаються двома чорними дірками [22, с. 164].*

Отже, як малій прозі О. Гончара, так романові М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана” найпритаманніші двокомпонентні складносурядні речення з двоскладними предикативними частинами, які є структурно повними.

2.2. Семантико-синтаксична структура двокомпонентних сполучникових складносурядних речень

У малій прозі О. Гончара досить широко вживаються складносурядні елементарні речення з єднальним значенням. Найчастіше в єднальних реченнях використано неповторюваний сполучник **і**. Найбільш поширені єднальні речення зі значенням часової послідовності: *До нас у хату мій рятувальник мене просто-таки вніс, геть знесилоного, і бабуся від печі аж*

зойкнули з переляку [16, с. 21]; *Мине вихідний, і знову настануть трудові будні* [16, с. 50]; *Страшна якась злагода погамовує враз той полукіпок, і вже й снопи чують у вогні темряви жагу поцілунків, шепоти щастя, солодкий стогін знемоги...* [16, с. 62]; *Чуємо гіркі, нерозважні Ольжині схлипи, і знов їх перекриває рішучий голос Ірини...* [16, с. 67]; *Дві літні дами, з'явившись на палубі, теж стали щось кидати птахам, і чайки, гостро, ще сердитіше квилячи, жадібно хапають поживу на льоту, переймаючи її в повітрі* [16, с. 262]; *Дражливість його минула, і ми знов сидимо у вільних шезлонгах на палубі, звернувши погляди до неосяжних, по-вечірньому пригасаючих вод* [16, с. 262]; *Вітер час від часу налітає короткими шквалами, і тоді співрозмовець неквапом ловить кістлявою п'ятірнею розвіяне пасмо свого сивого, якогось попелястого чуба й знову старанно вправляє його під берет* [16, с. 265]; *В цей час у ресторані з'являється Ліззі, і ми з Петром ще здалеку чуємо її веселе вранішнє "хелло!"* [16, с. 257].

Менш поширеними, але доволі часто вживаними є речення зі значенням одночасності: *Тут було сухо й затишно, і лише десь угорі над нами вже рівно шуміла злива* [16, с. 60]; *На наших очах чорним вогнем трощило, спотворювало квітучі дерева, і від снарядних та бомбових ударів здригались граніти всього передгір'я* [16, с. 100]; *Довготелесий зв'язківець, прилігши серед товаришів на галявині, дивиться вгору на ті зірки, на їхнє передсвітанкове недосяжне мигтіння, і ми бачимо на його зарослому обличчі, на спечених устах щось схоже на усміх* [16, с. 141]; *Обличчя незвично побіліле, опале, безкровне, і голова йому стала така велика* [16, с. 152]. Зазвичай порядок розташування предикативних частин в цих реченнях вільний.

Досить часто зустрічаються речення часової послідовності з причиново-наслідковими відтінками, що зумовлюють сталу фіксацію порядку частин: *Усі його троє хлопців ходили до нашої школи, і після уроків їм, звісно, теж кортіло разом з нами погарцювати на толоці, поборюкатися зі слобідськими силачами.* [16, с. 16]; *Видно, оббігши попід муром та поза будинком*

прокуратури, товариш Пісня встиг зібратися з духом, і ось він тепер перед вами, будь ласка... [16, с. 72]; Людей на світі ніби поменшало, і в усьому почувалась тривога, беззахисність, тоскнота [16, с. 76]; – Пітер, містер Пітер, – пояснив я, і ми засміялись усі троє [16, с. 245].

Речень із власне причиново-наслідковими зв'язками порівняно небагато: *Та й він мене відтоді чимось виділяв, виокремлював з-поміж інших підлітків, мабуть, і я для нього став не байдужим* [16, с. 21]; *Тітчине кволе серце не витримало потрясінь, і вже через місяць після початку боїв на кордоні Ольга поховала цю добру душу, дорогу для неї людину* [16, с. 84]; *Старечі, в ревматичних гулях пальці мовби самі собою поволі рвуть радіограму на дрібні клаптики, і вони, підхоплені вітром, швидко зникають за бортом* [16, с. 283]. Речення з умовно-наслідковим зв'язком знаходимо лише одне: – *Найменша промашка, і вже петля тебе жде, костоломство, голки під нігті...* [16, с. 79].

Зрідка єднального значення в доробку О. Гончара набувають речення з неповторюваним сполучником **а**. Вони виражають зв'язки одночасності: *Біля містка внизу з давнього часу рипить журавлем громадський колодязь, а ліворуч балкою зеленіє чимала галявина, нічийний клопоть землі – він у нас зветься Клиничик.* [16, с. 6]; *Серед сірого неосяжного простору, ніби зменшившись, рухається наше судно, а навстріч ринуть усе нові й нові водяні вали, наростаючі гори хвиль.* [16, с. 283]. Речення зі сполучником **а**, що передають послідовність подій трапляються спорадично: *Земляки на танку з ним і розпрощались, певно, кудись поспішали, а Іван Кононович після цього в тамбурку, нахилившись, довго чистив віником взуття, зішкрябував налиплу грязюку і лише після цього зайшов до зали, випростаний, ставний, як на свої літа, і якийсь аж відмолоділий.* [16, с. 164].

Складносурядні речення з повторюваним сполучником **і... і** в малій прозі О. Гончара є поодинокими: *І вона стає одразу чистою, і сам хлопець при цьому аж світлішає.* [16, с. 93]. Зазвичай це речення з вільним порядком предикативних частин і відкритою структурою.

Речення зіставного і протиставного значення є найпоширенішим типом двокомпонентних складносурядних конструкцій у малій прозі О. Гончара. Зіставне значення передає сполучник **а**. Найчастіше він виражає власне зіставні відношення: *Голова Чичкало сп'яну розламав один приймач, а другий голова цей витвір техніки в себе в шухляді замкнув на вічне мовчання...* [16, с. 43]; *Хата в тебе, кажуть, на дві половини, а ти одна...* [16, с. 85]; *Нам траси відкривав, а життя його самого для нас і досі не вийшло з тіні...* [16, с. 139]; *Потріскані, вивітрені скелі нависають згори, вогнем пашіють на це скромне жінчине поле, а вона знай собі цюкає сапкою, спрямувавши погляд у свою червонясту спекотну землю* [16, с. 171]; *Звичайно, він вважає себе суперменом, а ми всі для нього пішаки...* [16, с. 238]; *Він жде, не дихаючи, а ми стоїмо перед ним сумні, ніби справді спіймані на гарячому* [16, с. 260]; *Тільки й живеш чеканням, а радіограми все нема і нема* [16, с. 264]. Рідшими, але також досить продуктивними в творах письменника є протиставні відношення: *Було, згоріло, спопелилось, а загадку втраченого Микола, відчувається, постійно носить у собі* [16, с. 32]; *Тягнемось до зірок, а дорогу до себе, до власної душі декотрі зовсім забули!..* [16, с. 138]; *Десь у субтропіках земля родить чудернацькі плоди золоті, а тут вона родить каміння* [16, с. 102]; *Море відкладає свої нашарування мільйонами літ, а тут все на твоїх очах і з твоєї волі...* [16, с. 197]; *Колись, може, був на цьому уступі цілий оливковий гай, а нині зосталось на кам'янистій терасі всього кілька дерев-старожилів зі стовбуром у кожного химерно покрученим та сірим, схожим на мамонтову кістку* [16, с. 173]; *Безглуздий допотопний вислів, по суті, нісенітниця, а от заспокоїтися не можеш...* [16, с. 200]; В деяких випадках протиставні відношення в реченнях посилено за допомогою конкретизаторів: *Один навіть у травах знаходить спільника людству, в народних переказах, у скарбах курганних відкриває силу мудрості, краси, взірць для життя, а другий тим часом із надр сліпої речовини видобуває силу несамовитих енергій, нерідко спрямованих проти нас усіх?..* [16, с. 272]; – *Почути б щось подібне на свою адресу, а тоді хоч і на вічну спокуту до*

білих ведмедів... [16, с. 243]; Десь весняні води просочуються в тілі греблі, сльозиться трохи, але ж таке було й торік напровесні, і нічого, обійшлося... [16, с. 202]; Ростуть полукіпки, але й хмара над степом росте, суне вгору, розповзається на півнеба своєю загадковою грізною силою [16, с. 59].

Формальним виразником протиставних відношень в малій прозі О. Гончара є сполучники **а, але, однак, одначе**. Найбільш поширеними є власне протиставні відношення, які виражаються за допомогою сполучника **а**: *Управа їсть, а діти зостаються в пригороді... [16, с. 44]; – Дівчат зводити вмє, а цього не навчивсь? [16, с. 66]; Занехаяніший за всіх, а до зірок він мовби найближчий [16, с. 141]; Перебував би зараз у повній безпеці, а натомість, босий, зволоцюжений, стоїш на своїй останній межі... [16, с. 169]; Інші хоч обережненько, з вихилясами, з натяками, а цей чеше навпростець, на ранги не зважає [16, с. 199]; Генерали його величають генієм, а для мене він монстр з потворно скомбінованих генів... [16, с. 252]; – Ви жартуєте, а я на такі речі дивлюся інакше [16, с. 255]; Багато хто гинув на стрімких тих порогах, а його все фортуна щадила... [16, с. 273]; – Світ великий, а прихилитись нема до кого [16, с. 283].*

Рідше протиставні речення маркує сполучник **але**: *Намагався зусиллям волі повернути собі душевну рівновагу, але це йому не вдавалось [16, с. 108]; Вслухаємось у небо ще і ще, але там один лише вітер... [16, с. 271]; Звісно, іншими справами живеш, але хіба ж не озивається час від часу в тобі й те далеке, навік промайнуло? [16, с. 199]; Мокрий сніг пролітав, але Іван Оскарівич цього навіть не помітив [16, с. 111]; – Нам, ясна річ, відомі його публікації, але ж то праці іншого, пізнішого періоду... [16, с. 138]; Потужні насоси мусли б весь час відкачувати зайвину вод, скидати їх у дренажні канами, але ж ці вічні неув'язки з технікою, повсюдна байдужість, нехлюйство... [16, с. 197]; Мало що встигає збагнути степовик з їхніх учених темпераментних розмов, але ота рішучість у ході, молода відвага в очах впливають на нього заспокійливо [16, с. 144]; Тайські там не бували, але вони*

сестри вашим... [16, с. 217]; – Це, звичайно, не детектив, ваш улюблений жанр, але мені було цікаво [16, с. 257].

Речень зі сполучниками **однак, одначе** знаходимо зовсім мало: *Один із трактористів ступнув уперед з наміром розбудити пастушка, однак Штанько перетинив його, цикнувши напівпошепки... [16, с. 82]; Хірург хотів іти, однак вона опинилася перед ним... [16, с. 151]; Спустіє вуличка, одначе й серед спустіlosti, серед тиші місячної ночі нам ще довго бринітиме той Ольжин соковитий, якийсь ніби вишневий сміх [16, с. 39]; «Пожжежа?» – найперше подумалось Гайдамаці, одначе ніщо ніде не горіло [16, с. 203].* Було виявлено також одне речення, де сполучник **а** виражав протиставно-допустові відношення: *– Ні визнать, ні нагород здобути не встиг, а тим часом без його зусиль як би далеко відсунулись всі наші польоти [16, с. 139].* Серед допустово-протиставних трапляється речення, що доповнюється часовим значенням: *Операція призначена, але до неї він ще має часу добу чи й дві [16, с. 144].*

Аналіз опрацьованого фактичного матеріалу показав, що речення інших семантичних типів для малої прози О. Гончара нехарактерні. Зокрема, нами не зафіксовано жодного випадку використання градаційних речень. Поодинокими прикладами репрезентовані розділові та приєднувальні речення: *То гастролі, то до земляків запросять [16, с. 158]; Сніп до снопа, та й буде копа! [16, с. 55].*

Серед сполучникових речень в романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана” найпоширенішими є протиставні. Найчастіше використано в них сполучника **але**: *Йти треба дуже довго, але я звикла [22, с. 7]; Я мовчки видираюся, але він сильніший [22, с. 60]; Прожектори все ще горять, але їхнє світло тьмяніє з кожною секундою [22, с. 88]; Кожен рід живе трохи відокремлено, але криниця спільна для всіх [22, с. 148]; Я хочу ще розпитувати, але тут з’являється сама Цар-мати [22, с. 149]; Ще змагається Тримайсь, але його змійовик мовчить [22, с. 235]; Мені не хочеться бути з ним надто відвертою, але він завжди ухитряється*

розв'язати мені язика [22, с. 276]; Завод наближається, нависає темним громадищем, але я не дивлюсь на нього [22, с. 390]; Я здолала Цар-матір, але він занадто сильний [22, с. 297]; Намагаюсь дихати якомога тихше, але серце б'ється і груди ходять ходором [22, с. 303]; Людина намагається ступати безшумно, але я все одно її чую [22, с. 324]; Алекс хоче щось сказати, але тут починається енерго-шоу [22, с. 340]; У багатьох на рукавах, на лацканах піджаків яскраво горять ліхтарі, але акумулятори, очевидно, заховано під одягом [22, с. 348]; Римус ще щось хоче сказати, але в мегафоні закінчився заряд [22, с. 363]; Там лише мертві й круки, але там не так страшно [22, с. 243]; Напис старий, але зовсім недавно його поновлювали [22, с. 64]; Я не дуже люблю його, але сьогодні він мені на руку [22, с. 311].

Значно рідше трапляються протиставні складносурядні речення зі сполучником **та**: Давно пролунав рахунок “п'ять”, та переслідувач так і не з'явився [22, с. 33]; Я розпитую його майже годину, і так, і йнак, та він відмовляється про це розмовляти [22, с. 59]; Мені б крокувати швидше, та вся праця й злигодні цього дня навалюються на плечі [22, с. 74]; Тепер батареї нікому не потрібні, та їх не демонтували [22, с. 62]; Я намагаюсь ухилитися, та він дуже спритний [22, с. 60]; Життя мого залишилось кілька годин, та я не можу не захоплюватись Ярм [22, с. 162]; Відганяю круків, та вони мене не бояться [22, с. 240]; Це важке й небезпечне, але почесне завдання, та все одно здобувачі весь час змінюються [22, с. 101].

Конструкції з іншими протиставними сполучниками (**а, проте, зате**) в тексті розгляданого роману вживані в поодиноких випадках: Я піднялася сюди на світанку, а зараз сонце опускається за обрій [22, с. 272]; Це на двохсотому поверсі, проте сходами здиратись не доводиться [22, с. 89]; Мене обдає гарячими іскрами і волочить спиною по бетону, проте я при тямі й з ритму не збиваюсь [22, с. 371]; Я нічого не розумію, зате Алекс і Мавр розуміють чудово [22, с. 99].

Єднальні речення в аналізованому романі фіксуємо рідше. Вони представлені конструкціями зі сполучником **і**: Коридор закінчується кроків

за десять, і немає ні бічних ходів, ні дверей [22, с. 243]; Один із цих коридорів веде в глухий кут, і я не бачу майбутнього [22, с. 283]; За всією цією розкішшю тягнеться шлейф дротів, і четверо слуг несуть акумулятор [22, с. 347]; Лише блідий, і на вилицях горять плями [22, с. 351], а в поодиноких випадках – зі сполучником **ні... ні**: Ні чоловіки, ні жінки [22, с. 168]. Найпоширенішими серед них є речення зі значенням одночасності: Я б'ю ногою, видираюсь, пролізаю в люк, викочуюсь на дах вагона, і в цю мить із-за хмар виходить місяць [22, с. 135]; Він іде неквапно, важко ступаючи, і я не можу відвести очей від його сірої, довгастої, страхітливої морди [22, с. 144]; Молодий Римус лежить ниць, і крук сидить у нього на потилиці [22, с. 239]; Дах білий від снігу, і над ним піднімається дим [22, с. 145]; Я співаю вголос, і в цю мить мене наздоганяє Ярій [22, с.194]; Уже падаю, і вітер реве у вухах [22, с. 285]; У центрі колони їде Римус на велособілі, і всю машину обвішано великими й малими дзвонами [22, с. 362]. Не менш поширеними є також єднальні речення із причиново-наслідковими відношеннями між предикативними частинами: Нарешті вони з матір'ю йдуть, і я можу поговорити з Римусом [22, с. 72]; Мені жарко, і я можу рухатись! [22, с. 142]; Вона дивиться на мене, і під цим поглядом я завмираю [22, с. 164]; Ярій кричить, і я кричу на весь світ [22, с. 202]; Вона закінчується раптово, і я лечу вниз [22, с. 246]; Але нічого не відбувається, і я потроху припиняю смикатися [22, с. 34]; Луна підхоплює мій крик, і він стрибає від поверху до поверху [22, с. 314]; Цар-матері немає, і прабатьківські закони похитнулись [22, с. 385]; Моя воля повертається безвольністю тисяч синтетиків, і на виході утворюється ніщо, нуль [22, с. 390].

Значно менше речень зі часовою послідовністю: Потім повертаються вітри, і Алекс учить мене керувати потоками [22, с. 100]; Минає ще кілька хвилин, і я бачу людське житло [22, с. 145]; А тепер Цар-мати викликала Мисливицю з гір, і завтра тебе вб'є Мисливиця [22, с. 160]. Умовно-

наслідкове речення лише одне: *Тоді Завод усе одно зупиниться, і синтетики все одно помруть* [22, с. 271–272].

Речення із зіставним значенням трапляються в романі дещо рідше: *У неї темне, майже чорне обличчя, а очі палають жовтим* [22, с. 159]; *Моя армія готує барабани, трембіти, бубни та змійовики, а я раптом згадую Ярого* [22, с. 232]; *Ми завмираємо, розкинувши руки і повернувшись обличчям до південного сходу, а сонце повільно тоне за обрієм* [22, с. 10]; *Я ковтаю вариво, обпікаючи губи й не відчуваючи смаку, а Хазяїн сидить навпроти і мовчить* [22, с. 263]; *Він не назвав мені його, а я не здогадалася запитати; Минають дні за днями, а я майже не сплю* [22, с. 305].

Речення розділової семантики в романі “Дика енергія: Лана” вживані зрідка: *Або ви платите і заправляється, або ви звідси не виходите* [22, с. 25]; *Запаска або є, або її нема* [22, с. 77]; *Або в нього немає пістолета, або він хоче розірвати мене голими руками* [22, с. 284]; *Чи то канатка рухається цього разу швидше, чи різниця між довгою зимовою ніччю і не дуже довгою осінньою спантеличила мене* [22, с. 375].

Так само зафіксовано дуже мало речень із приєднувальною семантикою: *Участь у трюкові беруть усі мешканці гнізда, а їх багато* [22, с. 108]; *Тут таке коїться, а вона хоче мене вбити!* [22, с. 170]; *Я все ще слабка, але й зусиль тут багато не треба* [22, с. 323]; *Світанок – убивця ночі, та хто може його за це ненавидіти?* [22, с. 206]; *Це неввічливо, та що поробиш?* [22, с. 91]

Отже, можна констатувати, що найхарактернішими для малої прози О. Гончара є речення з протиставними відношеннями, виразниками яких є сполучники **але, та**. Поширеними також постають єднальні речення, що зазвичай виражають відношення часової послідовності. Речення з іншими семантико-синтаксичними відношеннями у малій прозі О. Гончара або представлені поодинокими прикладами, або зовсім не властиві.

У романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана” так само найбільш поширеними є речення з протиставними і єднальними відношеннями.

Складносурядні протиставні речення формовані сполучниками **але, та, зрідка – а, проте, зате**. Предикативні частини єднальних складносурядних речень зазвичай поєднує сполучник **і**, такі речення виражають значення одночасності. Рідше представлені речення із зіставним, розділовим та приєднувальним значенням. Градаційні складносурядні речення в аналізованому романі зовсім відсутні.

2.3. Семантико-синтаксична структура безсполучникових двокомпонентних складносурядних речень

Окремий вид складносурядних речень у малій прозі О. Гончара становлять безсполучникові конструкції – як дво-, так і багатоконпонентні. Двокомпонентних безсполучникових речень порівняно небагато. Аналіз фактичного матеріалу дає змогу стверджувати, що переважна більшість таких речень виражає часові відношення одночасності.

Зазвичай, події в таких реченнях стосуються теперішнього часу: *Кочубей горне її все ближче, хижувато прикушені губи його аж бліднуть у напрузі* [16, с. 27]; *Бідарочка однокінна стоїть край дороги, біля неї знайомий голова наших підшефних Кузьма Кузьмович Горобець, крутоплечий, чорний, як циган* [16, с. 55]; *Виповзаючи з туману, броньовані чудиська несподівано виникали зовсім близько, прасували окопи нашої оборони, здиблюючись, навалювались на бліндажі, чавили гусеницями людей; стогони та крики поранених тонули в туркотах пальби* [16, с. 96]; *Стоять попід дюнами і на дюнах, жінки, чоловіки зацікавлено оглядають твою кремезну, з полярницьким литвом плечей постать* [16, с. 107]; *Епоха вимагає працювати в три сили, життя підганяє, диктує свій темп* [16, с. 200]; *Близько від шляху росте славетна своїми плодами папайя, підступають до траси банани, хлібне дерево...* [16, с. 214]; *Дерева стоять тихі, в задумі, небесний зоряний плацдарм проглядає до нас крізь верховіття* [16, с. 101]; *Скупа природа, суворий край* [16, с. 103]. Набагато рідше предикативні

частини виражають минулий час: *Взагалі, все матеріальне він мав за ніщо, побут власний для нього нічогосінько не важив...* [16, с. 137]; *Даринка не почувала нічийх поглядів, тільки йому одному, тільки Андрієві обличчя її світилося в ці хвилини давньою степовою вродою* [16, с. 152]; *Два дні горіло, на п'ятдесят верстов довкруги було видно грізну диканську заграву...* [16, с. 32]; *Просто на стінах згоряли видатні картини та гобелени, в дубових скринях зітлівали козацькі літописи...* [16, с. 32]; *Лежали горілиць, затінені віковими соснами, гірське сухе повітря було напоєне духом запаших смол та ефіроносів* [16, с. 177]; *Уже зовсім розвиднилось, на спорудах горішнього міста сонце заграло першим промінням* [16, с. 205]. Дуже рідко трапляються речення, предикативні частини яких виражають майбутній час: *Од тієї миті ми відчуватимем присутність у цій хаті людського щастя, воно ледь бринітиме довкіл, раз у раз сяйне в поблиску юних очей, в цнотливій соромливості – її, в незвичній, явно піднесеній веселості – його* [16, с. 93]. Було виявлено одне речення, перша частина якого була виразником минулого часу, а друга – теперішнього: *Громіздке тіло його, розплившись, заповнило весь візок, м'ясисті руки лежать на пледі безжиттєво, знерухомлено* [16, с. 234].

Деякі речення мають спільний компонент, що стосується всіх предикативних частин – детермінант: *А **десь трохи поодаль** кубляться, зі сміхом зводячи шатро над головою, Парася Георгіївна та Ірина, їм допомагає Іван-друкар, але, видно, безуспішно* [16, с. 60].

Речень із зіставно-протиставними відношеннями між предикативними частинами трапляється дещо менше. Зазвичай, це речення зі значенням зіставлення: *Облітає листя осіннє під поривами вітру, снуються й снуються юні думки під перестукування вагонних коліс* [16, с. 75]; *Ніжне дитяче личко просвічувало живою, ледь рожевою прозорістю, напіввідкриті губенята дихали глибоким спокоєм дитячого сну* [16, с. 82]; *Все нові й нові виникали квартали кальвілів, симиренків, джонатанів, гіллясті дерева гнулися під вагою плодів* [16, с. 101]; Протиставних речень зовсім мало: *Заламуючи їй*

стан, тягне дівчину до себе, вона ж випручується з усіх сил [16, с. 27]; Виявляється, не так женишок її відзначився, скорше сама Ірина вивела на Ольжин слід свого не зовсім видатного Шерлока Холмса [16, с. 69]. Деякі з них виражають заперечно-стверджувальне протиставлення: — Ні-ні, ви нам цього не казали, ми цього не чули [16, с. 65].

Отже, безсполучникові двокомпонентні конструкції в малій прозі О. Гончара зазвичай виражають часові відношення одночасності, причому типовими є речення, що передають події в теперішньому й минулому часі.

Безсполучникових двокомпонентних речень у романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана” дуже багато. За кількістю вони значно переважають сполучникові: *Дублена куртка з овечої шкури, червоний пасок* [22, с. 191]; *Болять м’язи, сухожилля на колінах готові розірватись* [22, с. 335]; *Кричать немовлята, плачуть діти* [22, с. 217]; *Я веду людей з одного боку, з другого веде Головань* [22, с. 219]; *Хтось когось кличе, хтось стогне крізь стиснуті зуби* [22, с. 220]; *Двигтіння механізмів, шипіння пари* [22, с. 275]; *Розлітаються з-під підошов калюжки, рветься туман* [22, с. 278]; *Піднімаюся залізною драбиною, на штирях-щаблях залишаються, певно, клаптики шкіри з моїх долонь* [22, с. 284]; *Унизу пропливають ледь помітні гірські хребти, іноді у світлі зірок спалахують блюдечками озера* [22, с. 375]; *Другий – вузький хід, завалений непотребом, я дивом відшукала його серед задушливих лабіринтів, затягнутих жовтим туманом* [22, с. 394].

Найчастіше такі речення пов’язані з теперішнім часом: *Контролер гвинтом повертається у повітрі, його ліва нога знаходить щелепу другого нападника* [22, с. 28]; *М’язи ниють, при різких рухах болить суглоб* [22, с. 69]; *Лампочка тьмяно світиться, я бачу сходинки, завалені битою цеглою* [22, с. 79]; *Чорні вікна стають сивими, на них вирізняються складні, посправжньому гарні візерунки* [22, с. 130]; *Крижаний вітер б’є в обличчя, його доторк заспокоює* [22, с. 193–194]; *Їжачиться борода, горять блакитні очиська* [22, с. 219]; *Я тягнуся руками, Сонце у мене в долонях, золота тарілка, сяючий диск...* [22, с. 86]. Дуже рідкісним є поєднання

предикативних частин, співвіднесених із різним часом: *На руці над ліктем залишився червонуватий відбиток – він зникне за кілька годин* [22, с. 75]; *Наче зламані зуби, стирчать уламки стін – де-не-де на них прилаштовано ліхтарі* [22, с. 81]. Речення з предикативними частинами, які передають значення минулого часу, трапилося лише одне: *Я ніколи їх не бачила, про них розповідав Ярій...* [22, с. 273].

Безсполучникові речення зі значенням одночасності найбільш поширені в романі: *Мерехтить ліхтар, мерехтять відбивачі на рукавах, на обличчях, на волоссі випадкових перехожих* [22, с. 11]; *Стукає кров у скронях, стукають підбори* [22, с. 36]; *Незнайомцю років двадцять п'ять, з одягу на ньому лише чорні штани й багато ременів, тонких і товстих, на поясі, на торсі, на ногах* [22, с. 66]; *Я чіпляюся за життя ліктями, коліньми, підборами, я зубами готова вцепитися в бетонну балку...* [22, с. 68]; *Шерхотить мітла двірника, порипують педалі* [22, с. 76]; *Немає міста, немає сусідніх веж* [22, с. 99]; *Перепілка сидить в узголів'ї чоловіка, мені ніяково дивитися їй в очі* [22, с. 386].

Трапляються також речення, предикативні частини яких пов'язані одним предметом думки: *Навіщо мені нові неприємності, хіба старих було замало?* [22, с. 45]; *Мені трапляються кілька людей, узагалі позбавлених чуття ритму, вони не можуть повторити – пробарабанити – найпростішого ритмічного візерунка* [22, с. 341]; *Туман гойдається поруч, із нього піднімаються, як статуї, безформні білі постаті* [22, с. 164]; *Цих штук багато, вони кріпляться на уламках стін і, здається, в якийсь спосіб з'єднані з прожекторами...* [22, с. 87]; *У хлопчика блищать очі, він у ці хвилини дуже схожий на Мавра...* [22, с. 114]; *Заводу потрібна жива енергія, він повинен регулярно пожирати молодих і дужих людей* [22, с. 268]; *Майже всю залу займає сріблиста кругла мембрана – вона трохи піднімається над бетонною підлогою* [22, с. 394]. Доволі частотними є речення зі значенням часової послідовності: *Він завмирає, його очі нарешті стають яснішими* [22, с. 60]; *Стовпом піднімається пилюка, по долівці бігають смерчки...*

[22, с. 272]; *Я перевертаюся раз, удруге, плутаю верх і низ, в очах темніє...* [22, с. 285]; *Вона летить, розкручуючись у польоті, кінець повисає, трохи не дістаючи до входу в тунель* [22, с. 302]; *Секунди збігають, я опускаюся все нижче метр за метром* [22, с. 303]; *Луна стрибає від стіни до стіни, полісмени чують мій крик і повертають до мене промені ліхтариків* [22, с. 357]. Досить цікавими є три номінативні речення, де предикативні частини непоширені і передають чергування подій: *Ранок – ніч. Сон – дійсність. Вдих – видих.* [22, с. 53].

Речення з обмежувальним значенням трапляються зрідка: *На мить настає тиша, лише хрипко дихає Лесь, кинувши палички на бетонну підлогу* [22, с. 336]; *У парадних костюмах чоловіків не відрізнити один від одного, лише полісмени у чорній зі сріблом формі хоч якось виділяються* [22, с. 348]. Дуже рідко фіксуємо безсполучникові складносурядні речення з протиставним значенням: *Він не дарує сили – він виснажує* [22, с. 70].

Окремі речення мають спільний для обох предикативних частин компонент: *Вечорами палають ватри на схилах, грає скрипка* [22, с. 204].

Отже, безсполучникові двокомпонентні конструкції в романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана” найчастіше представлені реченнями зі значенням одночасності. Зазвичай, вони пов’язані з теперішнім часом.

Елементарні складносурядні речення є вживаним типом у малій прозі О. Гончара; у романі “Дика енергія: Лана” вони вживані ще ширше. На формально-граматичному рівні речення О. Гончара поділяються на однотипні, де найпоширенішими є речення з обома двоскладними предикативними частинами, і різнотипні, де досить часто односкладна предикативна частина безособова. У М. і С. Дяченків також найбільш поширені речення двоскладної структури, а серед конструкцій з різнотипними частинами ті, у яких односкладна частина іменникова номінативна.

Серед двокомпонентних складносурядних речень в малій прозі О. Гончара найчастіше трапляються конструкції з повними предикативними

частинами. Конструкції, де одна частина повна, а інша – неповна, не так поширені, але також досить продуктивні. Зазвичай ці речення неповні контекстуальні. В романі М. і С. Дяченків майже так само.

На семантико-синтаксичному рівні у малій прозі О. Гончара найпоширенішими є зіставно-протиставні речення. Зіставне значення передає сполучник *а*, зазвичай це власне зіставні відношення. Протиставне значення також передаване сполучником *але*, здебільшого це власне-протиставні відношення.

Менш поширеними в новелах та оповіданнях О. Гончара постають складносурядні речення з єднальними відношеннями, що найчастіше передаються за допомогою сполучника *і*. Такі речення здебільшого виражають часову послідовність, одночасність. Зрідка відношення одночасності передає сполучник *а*.

Безсполучникові двокомпонентні складносурядні речення трапляються нечасто. Найпоширенішими відношеннями в них постають відношення одночасності, зазвичай події співвіднесені з теперішнім часом. Рідше трапляються зіставно-протиставні відношення, здебільшого це – значення зіставлення.

У романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана” найпоширенішими є безсполучникові речення. Левова частка таких речень – конструкції зі значенням одночасності, предикативні частини яких відображають ситуації, що стосуються теперішнього часу. Менша, але також досить значна частина безсполучникових речень виражає часову послідовність дій, або має предикативні частини, пов’язані одним предметом думки.

Сполучникові речення набагато менш поширені і мають доволі скупе різномаяття. Найбільш яскраво виражені речення з протиставними відношеннями, які передають сполучники *але* і *та*. Рідше трапляються речення з єднальними відношеннями. Вони виражені сполучником *і*. Найпоширенішими серед них є речення зі значенням одночасності.

РОЗДІЛ 3

БАГАТОКОМПОНЕНТНІ СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ В МАЛІЙ ПРОЗІ О. ГОНЧАРА ТА В РОМАНІ М. і С. ДЯЧЕНКІВ “ДИКА ЕНЕРГІЯ: ЛАНА”

3.1. Формально-граматична структура багатоконпонентних складносурядних речень

У сучасній українській мові не менш поширеними, аніж базові складносурядні речення, є конструкції, що складаються з трьох і більше предикативних частин. У новелах і оповіданнях О. Гончара такі речення трапляються не так часто, як елементарні конструкції, але багатоконпонентні структури посідають значне місце серед складносурядних речень малої прози О. Гончара.

За кількістю предикативних частин найпоширенішими в творах митця є трикомпонентні речення: *Борюкнява їхня то вищухає, то знову кидає їх в темряві навстріч одне одному бурхливо, безладно (недарма кажуть, що люди в пристрасті сліпнуть), снопи тріщать, ось-ось вони, розтовчені, розметані навсібіч, розлетяться до самих хмар!* [16, с. 62]; *Дівчина, вибігши навздогін, ще якусь хвилю стоїть на веранді, вкрай розтривожену постать її, тонку й стебелясту, в довгій рясній спідничині, шарпає вітер, Артеменко, озирнувшись на ходу, уже від колодязя з журавлем догукне шарпким, зболеним голосом...* [16, с. 95]; *Людство здавна знало шляхи міграцій, контакти між народами виникали раз у раз, але як часто були то лише контакти ворожнечі, горя, кривавих драм людських* [16, с. 216]. Менш поширеними є речення, в яких наявні чотири предикативні частини: *Шляхом промчала навскач водовозка, Федько, повертаючись від лобогрійки, щось нам гукав, але далеко було, не розчули* [16, с. 59]; *Від нашої Тернівщини Байрачне аж за трьома хуторами, добуватись туди неблизька даль, та все ж, піднявшись удосвіта, хоч-не-хоч пускаєшся в путь, і так упродовж цілої*

осені, під усіма її мжичками, дощами-туманами [16, с. 16]; Ніби наввипередки, шастаємо сюди й туди, підхоплюємо снопи, носимо, вони для нас іще не важкі, дух від них чистий, вони пахнуть нам сонцем! [16, с. 56]; Дівча розіклало папір і, водячи олівцем, щось пробує розтлумачувати нашому другові, раз у раз чутиметься звідти її стишене й жагуче "тудом", "нем тудом" (розумієш, не розумієш), потім олівець опиниться в Артеменковій руці, і тепер уже він щось жваво малюватиме на папері, показуючи намальоване Пірошці [16, с. 94]; Опинились ми тут як учасники днів поріднених міст, приймають нас вельми гостинно, нами опікується мерія, – живемо в атмосфері суцільної приязні й привітності [16, с. 113]; Промайнула столітня верба, і з-під низького небосхилу виступив димар цукроварні – то теж давній знайомець, там на клубній сцені починалась твоя мистецька кар'єра... [16, с. 160]; Затоплює людям підвали, погребі, в декотрих уже і в хатах підлоги позаливало, відкачують безперервно, а вода, наче з – під землі, знову підступа... [16, с. 203]. Дуже рідко в творах О. Гончара натрапляємо на конструкції з п'ятьма предикативними частинами: Стихія не минає нічого, долає все на своїм шляху, підступить до скель, і скелі пашать, гірська лань, випорснувши з палаючих нетрів, летить кудись між крутояри наосліп, гнізда пташині горять, і птахи, в'ючись, тікають у височінь, розполоханими зграями губляться в просторах над морем [16, с. 175].

Речення, у яких шість предикативних частин, подибуємо спорадично: Коні притомлені, пилюка димком з-під коліс, чорноброві жінки з немовлятами кубляться в кибитках, всміхаються до нас, мов до знайомих, чоловіки поважно йдуть побіля возів у чоботях закіптюжених, поблискують срібними персями на руках, поляскують батіжками плетеними, і всі вони, бородаті й безбороді, поглядають на нас весело й приязно, кине котрийсь жарт та ще й підморгне! [16, с. 7]; Ось ми чекаємо рейсу в аеропорту, Космонавт, сидячи на лаві, веселить товариство новенькими анекдотами і раптом, в якусь одну мить, він, бачимо, вимкнувся з цієї реальності,

стрижена їжачком голова звалилась на плече, очі заплющились, і зоряний брат наш уже рівно, глибоко засопів, з насолодою віддавшись у владу Морфесві [16, с. 130].

За структурою багатокomпонентні речення найчастіше являють собою конструкції з односкладно-двоскладними предикативними частинами. Односкладні частини в них бувають безособовими: *Спершу по стовпчиках та по узбічних кураїнах її впізнавав, забиту снігом, а потім враз не стало жодної примітини, ніякої кураїни ніде, все вихриться та каламутиться докруг в суцільній круговерті [16, с. 18];* *Поїзд рухається нешвидко, деколи навіть зупиняючись у полях, нам видно по-вечірньому сліпучі озера, птахи над ними летять... [16, с. 129];* неозначено-особовими: *Та ось уже щодуху протурлили його через містечко, загнали в надійне бетоноване стійло, дали віддихнутись, причепурили, підготували до бою, і зараз він, гладіатор із племені биків, вимчавшись, застиг посеред арени, сильний, струнконогий, грудастий, в очах у нього, єй же єй, вгадуються гордість, відвага, безстрашшя, звернені до трибун... [16, с. 126];* номінативними: *Рев, гуркіт, блискавки електричних розрядів, дерева падають і з вивернутим корінням летять просто на нього... [16, с. 207].* Було виявлено одне речення з обірваною предикативною частиною: *Однак ще був ранок, небо по-весняному ясніло над ним, а нижче... [16, с. 208].*

Менш поширені речення з усіма двоскладними предикативними частинами: *Десь на інших Клиничках яскравітимуть їхні вечірні вогнища, комусь іншому Магда ворожитиме, викликатиме долю, а от чи хто-небудь наворожить, навіщує долю їй самій? [16, с. 13];* *Шлях знайомий, вітерець у спину, тож завірюха й наздогнати мене не встигне [16, с. 17];* *Насупившись, важко йде на супротивців, а кров із нього, змокрилого, скапує й скапує, здається, вся арена вже червоніє, скапається перед нами тією жаркою, відважною кров'ю [16, с. 127];* *Від цього дівочого поклику Петро вмить спалахує, навіть вуха зачервонілись, а жартунка, ніби навмисне, ще й виділила його з-поміж решти... [16, с. 257].*

Реченнями з кількома односкладними предикативними частинами письменник послуговується дуже рідко, зазвичай ці частини номінативні: *Простір, безмежжя, і цей розмірено пульсуючий, ніби вічний рух вод, і ледь помітний рух корабля* [16, с. 234]; *Затока, небо низьке, валуни* [16, с. 110].

В романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана” багатокomпонентні складносурядні речення – рідкість. За кількістю предикативних частин абсолютно переважають речення з трьома компонентами: *Що зі мною сталося, хто мене тримає, куди несе?* [22, с. 89]. *Прямо переді мною вітрина, в ній плавають, фосфоресцюючи, риби, кожна завбільшки з круглий стіл* [22, с. 16]. Речення з чотирма предикативними частинами поодинокі: *Усі в подряпинах, у Алекса підбите око, у Леся садно на щоці, але серйозно ніхто не постраждав* [22, с. 377]; *Повне завантаження, поглинач працює, генератор заряджається, процес іде в штатному режимі...* [22, с. 399]; *Лесь підсаджує самок до самців, Алекс підливає важку рідину в скляне колесо, Ліфтер опускає важіль, дрезина рушає з місця і за мить зникає в темряві тунелю* [22, с. 403]; *Один відхиляється, другий прибирає палець зі спускового гачка, але постріл уже зроблено, і заряд занадто сильний* [22, с. 367]. Речення з п’ятьма предикативними частинами знаходимо лише одне: *На підвищення в кутку зали піднімається з десяток чоловіків і жінок, у когось гітари в руках, у когось скрипки, у когось бубни, в одного хлопця – барабан* [22, с. 349].

Найбільша частка цих речень поєднує в собі двоскладні і односкладні предикативні частини: *Скрипіння, скреготання, важкі кроки незабаром стихають удалині* [22, с. 257]; *Сірі стіни, уздовж хідника смужки відбивачів, заляпані брудом, водостічні грати на асфальті* [22, с. 322]; *Когось із наших придавило, хтось зламав ногу, але мертвих нема* [22, с. 221]; *Трусить, лихоманить, і в роті сухо, а декому ще й голова паморочиться* [22, с. 12]; *Їх накриває хвилию рідини, вони знову навалюються, їх знову накриває важкою хвилию* [22, с. 294]; *Давно посутеніло, черговий на перехресті крутить педалі динамомашини, над його головою мерехтить блідий ліхтар* [22, с. 10];

Ніч, темно, я вишу між небом і землею [22, с. 308]; *Ударну установку розібрано, стійку барменів перекинуто, на місці сідал теліпаються обірвані ланцюги* [22, с. 359]. Речення з усіма однотипними предикативними частинами трапляються рідко. Зазвичай це двоскладні частини: *У Єви п'ятсот тринадцяте місце, у мене – п'ятсот дванадцяте, Єва завжди приходить раніше...* [22, с. 42]; *Обличчя подряпане, голова болить, на лобі гуля завбільшки з кулак* [22, с. 287]; *Широченний тунель веде вдалину, на підлозі поблискують рейки, на них стоїть, упершись буферами в земляний насип, платформа на чотирьох колесах* [22, с. 273-274]. Багатокомпонентні речення з усіма односкладними предикативними частинами в романі майже не трапляються. Усі зафіксовані – з іменниковими номінативними предикативними частинами: *Іржаві катушки, прогнилі троси, зламані крила* [22, с. 316]; *Сірі житлові квартали, вулиці, площі й покинуті вежі* [22, с. 53].

Отже, малій прозі О. Гончара притаманні багатокомпонентні складносурядні речення з трьома та чотирма предикативними частинами односкладно-двоскладної структури. Речення із п'ятьма частинами трапляються досить рідко, а з шістьма – спорадично.

У романі “Дика енергія: Лана” багатокомпонентні речення трапляються доволі рідко, і зазвичай це трикомпонентні односкладно-двоскладні речення. Речення з чотирма і п'ятьма предикативними частинами поодинокі.

3.2. Семантико-синтаксична структура багатокомпонентних складносурядних речень

Формально неелементарне складносурядне речення звичайно є і семантично неелементарним. Семантичним показником неелементарності виступають принаймні два семантико-синтаксичні відношення, типові для складного речення [4, с. 300–301]. За семантичною структурою складносурядні багатокомпонентні конструкції поділяють на речення з

однотипними семантико-синтаксичними відношеннями та речення з різнотипними відношеннями.

Сполучникових речень з однотипними відношеннями в новелах і оповіданнях О. Гончара вкрай мало. Речення з повторюваним сполучником *і... і* мають відкриту структуру: *Застугоніло вдосвіта, і невпинно стугоніло далі, і здавалось, не буде кінця-краю цьому побоїщу, цій розправі над плацдармом* [16, с. 97]; *Голос високий, піднебесний, і війнуло від нього на всіх весною, розкішшю зоряних вечорів, і погляди присутніх разом звернулись на співака, на свого народного артиста* [16, с. 165]. У таких структурах наявне своєрідне «нанизування» речень.

Іншим сполучниковим реченням властиві зовнішній (логіко-синтаксичний) і внутрішній (семантичний) рівні членування. Зазвичай це речення з протиставними відношеннями на зовнішньому рівні членування. Було виявлено речення з протиставно-зіставними відношеннями з домінувальним сполучником *але*: – *Ми б і не йшли, – з серйозним виглядом відповідає Ганна Адамівна, – але керівник наш виявився великим любителем бою биків, а його воля для нас закон...* [16, с. 115]; речення з протиставно-єднальними відношеннями також зі сполучником *але* як виразником зовнішнього рівня членування: *Не ставши сперечатись, дядько Масич кинувся мерщій до сусіднього вагона, але й там провідниця його не пустила, відвернулася, стала до нього спиною, і він зі своїм клунком подавсь уподовж вагонів далі* [16, с. 22].

Безсполучникових багатокomпонентних речень в творах письменника значно більше. Зазвичай вони репрезентовані конструкціями з єднальними відношеннями зі значенням перелічування: *Стягнутий поясочком халат підкреслює тонкий стан, дівочі груди, випнувшись, мов кавунята, схвильовано дихають, руки Ольжині ще й зараз, мовби відборонюючись, стискають набірну верстатку та покльоцаний відбитками пальців друкарський папір* [16, с. 27]; *Вона в темнім робочім халаті, туго підперезанім поясочком, щоки пашіють, очі повні грайвища, повні веселості*

й життя [16, с. 27]; Сині сутінки густішають, серпик молодого місяця проблискує в небі над бузками; пісень ніде не чути [16, с. 90]; Однак страху я перед ним не почував, пасу спокійно, слухається мій мамонт мене, в контакті живем [16, с. 119]; Нас огортає гаряче повітря, дихати легко, нам сміється згори розпашіле сліпуче сонце Провансу [16, с. 122]; Чорний плавневий красень відповідає неохоче, він зберігає гідність, він, здається, ладен витерпіти все [16, с. 127]. Присудки в таких реченнях виражені формою теперішнього часу: *А тут не пилюкою, хмарами снігу крутить, вістряга шарпає, січе, очі від гострого снігу сльозяться, – напівосліплий ідеши* [16, с. 18]; – *Сиджу, ловлю дрижаки в темряві, вітер шумить очеретом, всюди – то далі, то ближче – стрілянина не вищухає* [16, с. 135]; *Дим куриться, жінки з дітьми сидять біля якоїсь незрозумілої купи збіжжя чи що, обличчя в жінок – в таку спеку! – закутані темним ганчір'ям, може, від диму...* [16, с. 215]. Значно менше виявлено речень з часовою послідовністю: *Садків нема, вуличка зникла, будиночки зобіч яру позносило, зчесало, у лічені хвилини ураганом води змело* [16, с. 208]; *Крізь духоту тропічної ночі лине музика, виникають сцени з “Рамаяни”, один за одним вихряться колоритні, з різних районів країни, національні танці – допізна дивимося за містом концерт* [16, с. 216].

Було виявлено одне речення, де поєднано часову послідовність і предикативні частини, пов'язані одним предметом думки: *Ніч відходить, хмари по небу розігнало вітром, угорі, між верховіттям сосен проблискує зірка, одна й друга, вони ясні, алмазно-чисті після дощу і розмірів аж ніби більших звичайного* [16, с. 141].

Найпоширенішим семантико-синтаксичним типом складносурядних багатокomпонентних речень у малій прозі О. Гончара є сполучниково-безсполучникові речення, де логіко-синтаксичний рівень членування – протиставний: *Обличчя баб'яче, очі сльозяться, одначе Гайдамаку з відстані впізнав* [16, с. 200]; *Ми з Кириком теж мечемось серед зрушених бурєю полукипків, притримуєм цей, підрятовуєм той, але вітер куди сильніший за*

нас, йому так легко нашу працю руйнувати [16, с. 60]; Патлата голова раз у раз понуро падає на груди, однак і в такому стані Махнові якось вдається не втрачати самовладання, в його важкому, темному погляді весь час колючиться ніколи не зникаюча сторожкість [16, с. 269]. Структурний рівень членування зазвичай виражає відношення часової послідовності: Спершу вона ніби остерігалась зустрічатися з Кочубеєм очі в очі, а тоді й осторога зникла, зостався в погляді лише захват та ця ні на кого не зважаюча, якась хмільна осоловілість [16, с. 61]; Як я боявся за неї, однак вона без єдиної подряпини вибралася з-під вогню, згодом ще й медаль їй видали за переправу... [16, с. 135]. Доволі часто зустрічаються речення з єднальним зв'язком як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні членування: Зелена латочка Клиничка тим часом вільно собі гуляє, в дружбі живуть тут кучерявий спориш та сестра його біла конюшина, подорожник під ноги м'яко стелиться, а лопухи ростуть над калюжами більші, ніж будь-де [16, с. 6]; Квітувала, здавалося, вся земля, білили всі схили та пагорби, і навіть упродовж доріг скрізь нас зустрічали до самих вершечків облиті цвітом, наповнені сонцем та бджолами черешні [16, с. 99]. Зазвичай це конструкції з відкритою структурою: І тієї ж миті Кочубей, виметнувши руку, вдарив по лампі, світло погасло, і темінь одразу вибухнула вогнем автоматної черги [16, с. 88]. Поширеними є речення протиставно-єднального характеру: Наддаєш ходи, спішиши, але ноги плутаються, ось ти, провалившись у кучугуру, падаєш, і руки занурюються по самі лікті в пекучий сніг... [16, с. 18]. На структурному рівні організації переважають єднальні і зіставні відношення: Декотрі полукипки ще тримаються, а з інших, розруйнованих, снопи кидає нам аж під ноги, ми пробуєм ловити їх, а поруч бухгалтерка у своїй безглуздій чоловічій сорочці обіймає полукипок руками, намагається втримати скуйовджену шапку снопа й нажахано щось шепоче вітрові навстріч [16, с. 59]; Хтось кладе собі під голову напівпорожню торбу солдатську, хтось, замість подушки, підмостив катушку з телефонним дротом, а ті прихилияться на плече один одному, і вже їм очі

склепились... [16, с. 141]. Значно рідше трапляються речення з провідними причиново-наслідковими відношеннями: *Краса вільна й розкута, геть розметавши міщанські приписи та умовності, вона залишає вам двом тільки право кохати, і обоє вже ви тільки ніжність, і радість, і шал!* [16, с. 41]; *В медсанбат Артеменко йти рішуче відмовився, і на його волю було зважено, можливість залишитись біля своїх він сприйняв теж як нагороду* [16, с. 98]; *Стихія не минає нічого, долає все на своїм шляху, підступить до скель, і скелі пашать, гірська лань, випорснувши з палаючих нетрів, летить кудись між крутояри наосліп, гнізда пташині горять, і птахи, в'ючись, тікають у височінь, розполоханими зграями губляться в просторах над морем* [16, с. 175]. На внутрішньому рівні членування такі речення єднальні.

Інші типи логіко-синтаксичного членування є поодинокими – було виявлено два речення з відношеннями часової послідовності: *Одначе якогось там літа тернівщанська наша чотирикласна кінчається, лунає останній дзвоник, і доля спрямовує кого куди* [16, с. 16]; *І на півслові урветься недоспівана пісня, всі ми схоплюємось, і Йван, сахнувшись від столу, звично накидає на плечі просушену свою шинелю, затягує ремінь, а Пірошка, сполохано зацікавившись в кутку, розширеними від жаху очима стежить за кожним рухом юнака* [16, с. 95]; і одне речення з єднальними відношеннями, пов'язаними одним предметом думки: *Постать сухорлява, зіщулена, а в руках квіти в целофані, великий букет живих розкішних троянд, він їх, як дитину, обережно тулить до грудей...* [16, с. 156].

Трапляються також речення, у яких до кількох предикативних частин є спільний детермінант: *Десь удома серпанкові простори струменяться під сонцем степів, землядихає весняно, над полями- прозорість до найдальших обривів, а тут щодень тумани, щоніч багно із хмар, низько навислих над плацдармом, ллють холодні, якісь ніби чорні дощі* [6, с. 91]; *Минає дві чи три хвилини* (залежно від того, наскільки Космонавт запрограмував себе на сон), і він уже прокліпнувся, вибачлива усмішка освітила юне повнощоче обличчя, в прорізах очей ожили іскринки гострого, веселого розуму

[16, с. 131]. Спільний компонент має чітко закріплене місце – стоїть у препозиції. Він виконує важливе семантичне навантаження: вказує на те, коли, де чи як відбувається все перелічуване в наступних предикативних компонентах.

Частка багатоконponentних речень у романі М. і С. Дяченків незначна. Вони зазвичай формовані поєднанням безсполучникового і сполучникового зв'язку: *Його м'язи й далі випинаються, виклично виступають рубці на шкірі, але обличчя постаріле й очі тужні* [22, с. 338]; *Римус крутить педалі, я йду поруч і б'ю в усі дзвони, а довкола коїться щось неймовірне* [22, с. 362]. Конструкцій, у яких усі предикативні частини поєднані сполучниково, зовсім мало. Зокрема трапилося одне речення з повторюваним сполучником *і... і*: *І дикі в біді через мене, і друзі з трьох родів загинули, і ще в місті невідомо що робиться?* [22, с. 379]. Речень, поєднаних різними сполучниками сурядності, всього кілька: *Я наче муха на липкій стрічці, а мембрана починає тремтіти, і її ритм пробирає до кісток* [22, с. 397]. *Я завмираю, а барабан усе ще гуде, і крізь це гудіння я чую барабанний бій у відповідь* [22, с. 360].

Отже, багатоконponentні складносурядні речення мають переважно логіко-синтаксичний і семантичний рівні членування. На зовнішньому рівні членування найчастіше це протиставні, єднальні, причиново-наслідкові відношення. На внутрішньому рівні переважають єднальні відношення. Інші типи членування є поодинокими, тобто майже невластиві малій прозі О. Гончара.

Багатоконponentні складносурядні речення в новелах і оповіданнях О. Гончара трапляються не так часто, як елементарні. Однак цей тип сурядного речення також досить продуктивний.

На формально-граматичному рівні найуживанішими є триконponentні і чотириконponentні неелементарні речення. Зазвичай це односкладно-двоскладні конструкції.

На семантико-синтаксичному рівні в малій прозі О. Гончара найпоширенішим типом є сполучниково-безсполучникові багатоконponentні

конструкції з протиставними відношеннями на зовнішньому рівні членування, де логіко-синтаксичний рівень членування протиставний. На внутрішньому рівні членування в таких реченнях проявляються відношення часової послідовності. Доволі часто також трапляються речення з єднальним зв'язком на зовнішньому і внутрішньому рівні членування. Зазвичай це конструкції з відкритою структурою.

Менш поширеними є безсполучникові багатокomпонентні речення. Зазвичай вони репрезентовані єднальним відношенням зі значенням перелічування.

Найрідше трапляються в текстах новел та оповідань О. Гончара сполучникові багатокomпонентні складносурядні речення.

Для М. і С. Дяченків багатокomпонентні складносурядні речення майже не притаманні. Зазвичай це трикомпонентні речення зі сполучниково-безсполучниковими зв'язками, які виражені або безсполучниково, або сполучниково-безсполучниковими зв'язками.

ВИСНОВКИ

Для індивідуального стилю О. Гончара більш характерне використання елементарних складносурядних речень з однотипними частинами, переважно двоскладними. Із-поміж конструкцій із однотипними частинами найчастіше вживані в малій прозі письменника конструкції з двоскладними предикативними частинами; речення з односкладними предикативними частинами трапляються дуже рідко. Елементарні складносурядні речення з різнотипними частинами в творах менш поширені. Зазвичай це речення, де односкладна предикативна частина – безособова, рідше – неозначено-особова.

Особливістю індивідуального стилю в романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана” є те, що вони набагато динамічніші в описах, ніж О. Гончар, не користуються складними конструкціями, а основний акцент роблять на темпові і розвитку подій. Це відображається і в структурі матеріалу: панівна більшість складносурядних речень у творі – елементарні, і лиш незначна частина – неелементарні. Зазвичай, це – безсполучникові речення зі значенням одночасності, предикативні частини яких освітлюють ситуації, що стосуються теперішнього часу. Досить багато безсполучникових речень виражають часову послідовність дій, або мають предикативні частини, пов’язані одним предметом думки.

В оповіданнях О. Гончара типовими постають конструкції з повними предикативними частинами. Конструкції, у яких одна предикативна частина повна, а інша – неповна трапляються зрідка, зазвичай це речення, де предикативна частина неповна контекстуальна; неповні еліптичні частини є поодинокими. Конструкції з обидвома предикативними частинами неповними в новелах і оповіданнях митця трапляються спорадично.

В романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана” найчастіше трапляються конструкції з повними предикативними частинами. Конструкції з повною і неповною частинами не так поширені, але також часті. Зазвичай ці

речення, як і в О. Гончара, неповні контекстуально. Найбільш поширені речення двоскладної структури, а серед конструкцій з різнотипними частинами – ті, у яких односкладна частина іменникова номінативна.

О. Гончар широко використовує сполучникові складносурядні речення, проте сполучникові речення вживаються частіше. У семантико-синтаксичному аспекті найпоширенішим типом елементарного складносурядного речення в малій прозі є речення із зіставним і протиставним значенням. Зіставне значення в його оповіданнях передає сполучник *а*. Найчастіше це власне зіставні відношення, але трапляються також речення із зіставно-протиставним значенням. Деколи в таких реченнях наявні конкретизатори. Протиставне значення передають сполучники *а*, *але*, *однак* *одначе*. Найпоширенішим у таких реченнях у малій прозі О. Гончара є протиставний сполучник *а*, який передає власне протиставні відношення. Рідше власне протиставні відношення передає сполучник *але*. Такі речення зазвичай мають відтінок допусту; іноді цей сполучник стає виразником обмежувально-протиставних відношень. Протиставно-компенсувальних речень трапляється порівняно небагато. Речень із протиставними сполучниками *однак*, *одначе* зовсім мало. Трапляються поодинокі речення з протиставно-допустовими відношеннями; речення, що доповнюються часовим значенням. Конструкції з розділовими семантико-синтаксичними відношеннями майже не трапляються.

В романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана” сполучникові речення набагато менш поширені. Переважно це речення з протиставними відношеннями, які передають сполучники *але* і *та*. Речення з єднальними відношеннями трапляються рідше. Вони виражені сполучником *і*. Найпоширенішими серед них є речення зі значенням одночасності. Речення з протиставними і єднальними відношеннями виражають їх сполучниками *але*, *та*, зрідка – *а*, *проте*, *зате*. Предикативні частини єднальних складносурядних речень зазвичай поєднує сполучник *і*, такі речення

виражають значення одночасності. Рідше представлені речення із зіставним, розділовим та приєднувальним значенням.

Безсполучникових двокомпонентних складносурядних речень в малій прозі О. Гончара порівняно небагато. Найчастіше такі речення виражають відношення одночасності, зазвичай в теперішньому часі. Речень, де функціонує минулий час, значно менше, а речення з майбутнім часом майже не трапляються. Наявне також одне речення, де перша предикативна частина виражає минулий час, а друга – теперішній. Деякі речення мають спільний компонент. Зіставно-протиставних безсполучникових двокомпонентних речень набагато менше. Зазвичай вони виражають зіставлення, речень із протиставними відношеннями вкрай мало. Деякі речення виражають протиставлення з заперечно-стверджувальними відношеннями.

Безсполучникових двокомпонентних речень у романі М. і С. Дяченків “Дика енергія: Лана” вкрай багато. Найчастіше такі речення пов’язані з теперішнім часом; поєднання предикативних частин, співвіднесених із різним часом для їх роману рідкісні. Безсполучникові речення зі значенням одночасності найбільш поширені в творі. Доволі частими є речення зі значенням часової послідовності. Трапляються також речення, предикативні частини яких пов’язані одним предметом думки.

Неелементарних складносурядних речень у малій прозі О. Гончара порівняно менше, аніж елементарних, але вони також становлять значний пласт сурядних речень в новелах і оповіданнях письменника. На формально-граматичному рівні найпоширенішими є трикомпонентні і чотирикомпонентні конструкції, речення з п’ятьома і шістьома предикативними частинами є поодинокими і загалом невластиві творам О. Гончара. За структурою найчастіше це речення з односкладними і двоскладними предикативними частинами. Менш поширені речення з обома двоскладними предикативними частинами, і дуже рідко трапляються конструкції з односкладними предикативними частинами. Зазвичай такі частини номінативні.

Найпоширенішим семантичним типом є сполучниково-безсполучникові речення, де на зовнішньому (логіко-синтаксичному) рівні членування протиставні відношення, а на другому рівні членування – відношення часової послідовності. Досить часто сполучниково-безсполучникові речення репрезентовані єднальними зв'язками на зовнішньому і внутрішньому рівні членування; такі конструкції мають відкриту структуру.

Дещо менше серед багатоконпонентних речень безсполучникових конструкцій. Зазвичай вони виражають єднальні відношення зі значенням перелічування. Рідше – єднальні відношення з часовою послідовністю.

Сполучникові речення в системі багатоконпонентних конструкцій малої прози О. Гончара трапляються рідко. Найчастіше вони є виразниками різнотипних відношень з протиставними відношеннями на зовнішньому рівні членування і єднальними відношеннями на внутрішньому рівні. Речення з єднальними відношеннями на зовнішньому рівні членування трапляються рідко і творам письменника невластиві.

Багатоконпонентних сполучникових складносурядних речень із однотипними предикативними частинами вкрай мало. Вони виражені повторюваним сполучником *і... і* і мають відкриту структуру.

Для М. і С. Дяченків багатоконпонентні складносурядні речення майже не притаманні. Зазвичай такі речення трикомпонентні, мають сполучниково-безсполучникові зв'язки, які виражені або безсполучниково, або сполучниково-безсполучниковим зв'язком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Анікеєнко Ю. Розділові конструкції в системі сурядного зв'язку. *Філологічні науки*. 2012. Вип. 11. С. 94–98.
2. Анікеєнко Ю. Розділові семантико-синтаксичні відношення в сучасній українській мові. *Рідний край*. 2013. № 1. С. 65–67.
3. Барчук В. Проблема статусу безсполучникових складних речень. *Вісник Прикарпатського національного університету*. 2009. Вип. 21–22. С. 84–88.
4. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2005. 270 с.
5. Бронська А. А. Про синтаксичні відношення у безсполучникових складних реченнях. *Український синтаксис: навчально-практичний комплекс* : хрестоматія / за ред. А. П. Загнітка, М. О. Вівтоніва, Л. В. Сегіна. Донецьк–Слов'янськ : ДонНУ, 2011. С. 551–560.
6. Булаховський Л. А. Українська мова : у 5 т. Київ : Наукова думка, 1977. Т. 2. 631 с.
7. Валгина, Н. С. Современный русский язык: синтаксис : учебник. Москва : Высшая школа, 2003. 416 с.
8. Ващенко В. С. Українська мова. Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1959. 349 с.
9. Весельська Г. С. Нові тенденції у функціонально-стилістичному використанні розділових сполучників в українській літературній мові початку ХХІ століття. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. 2012. Вип. 16. С. 46–51.
10. Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ–початку ХХІ ст.: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2014. 159 с.
11. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.

12. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис. Київ : Вища школа, 1989. 334 с.
13. Востоков А. Х. Русская грамматика. Санкт-Петербург : Типография Глазунова, 1835. 408 с.
14. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык. Часть 2. Синтаксис. 4-е изд. Москва : Просвещение, 1973. 350 с.
15. Герман К. Ф. Структурно-семантичний аналіз складносурядних речень сучасної української літературної мови. Чернівці, 1973. 54 с.
16. Гончар О. Т. Далекі вогнища: нові твори. Київ : Радянський письменник, 1987. 287 с.
17. Горпинич В. О., Горяний В. Д. Українська мова: навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1993. 336 с.
18. Грищенко А. П. Зіставно-протиставні складносурядні речення. Синтаксична будова української мови / за ред. М. А. Жовтобрюха. Київ : Наукова думка, 1968. 156 с.
19. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. Київ : Наукова думка, 1969. 155 с.
20. Давнюк С. В., Козицька О. А. Сурядні сполучники як виразники приєднувальних семантико-синтаксичних відношень. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. 2013. Кн. 3. С. 103–106.
21. Доленко М. Т., Дацюк І. І., Кващук А. Г. Сучасна українська мова. Київ : Вища школа, 1974. 367 с.
22. Дяченки М. і С. Дика енергія: Лана. Вінниця: Теза, 2006. 414 с.
23. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис: монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
24. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. 2-ге вид. виправл. і доп. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с.

25. Загородський А. О. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Радянська школа, 1952, 184 с.
26. Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова. Київ : Вид-во Київського ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, 1965. 503 с.
27. Крючков О. Е., Максимов Л. Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения : учеб. пособие. 2-е изд. доп. Москва : Просвещение, 1977. 192 с.
28. Кулик Б. М. Курс сучасної української мови. Частина II. Синтаксис. Київ : Радянська школа, 1961. 286 с.
29. Курс сучасної української літературної мови: синтаксис : у 2 т. / за ред. Л. А. Булаховського. Київ : Радянська школа, 1951. Т. 2. 407 с.
30. Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений. Труды по филологии : в 11 т. Москва : Издательство АН СССР, 1952. Т. 7. 608 с.
31. Масицька Т. Семантико-синтаксична взаємозалежність і формально-синтаксична взаємозалежність у складносурядних реченнях. *Типологія та функції мовних одиниць*. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. № 2 (4). С. 116–129.
32. Мельничук О. С. Загальні питання синтаксису української мови. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 368 с.
33. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. 2-ге вид. переробл. Луцьк : РВВ “Вежа”, 2004. 393 с.
34. Петерсон, М. Н. Очерк синтаксиса русского языка. Москва : Госиздат, 1923. 250 с.
35. Пешковский А. М. Избранные труды. Москва : Учпедгиз, 1959. 252 с.
36. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. 3-е изд. перераб. Москва ; Ленинград : Государственное издательство, 1928. 579 с.
37. Підвищений курс української мови / за ред. Л. А. Булаховського. Харків : Радянська школа, 1931. 478 с.

38. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : у 2 т. Москва : Просвещение, 1977. Т. 4. Вып. 2. 408 с.
39. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові: монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 292 с.
40. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. Москва : Высшая школа, 1963. 364 с.
41. Рула Н. В. Градаційні речення як семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій. *Південний архів. Серія: Філологічні науки* : у 2 т. Херсон, 2018. Вип. 72. Т. 1 С. 31–34.
42. Рула Н. В. Протиставні речення як семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій в сучасній українській мові. *Spheres of Culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*. Люблін, 2017. Вип. 6. С. 446–453.
43. Рула, Н. В. Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2019. 260 с.
44. Рула Н. В. Складносурядне речення в українських граматичних працях кінця XIX – першої половини XX сторіччя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Філологія*. Одеса : Видав. дім “Гельветика”, 2016. Вип. 23. С. 48–50.
45. Рула Н. Формально-граматична та семантико-синтаксична організація складносурядних речень зі сполучником а. *Типологія та функції мовних одиниць* : наук. журн. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. № 1 (3). С. 211–221.
46. Русская грамматика. Синтаксис / за ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Наука, 1980. Т. 2. 710 с.
47. Синявський О. Норми української літературної мови. Харків ; Київ : Література і мистецтво, 1931. 253 с.

48. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. 2-е видання з одмінами й додатками. Мюнхен : Monachii, 1986. 584 с.
49. Скобликова Е. С. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения (теоретический курс) : учеб. пособие. Москва : Флинта: Наука, 2006. 264 с.
50. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 672 с.
51. Современный русский язык. 2-е изд., испр. и доп. / под ред. В. А. Белошапковой. Москва : Высшая школа, 1989. 800 с.
52. Спільник Т. М. Градаційне відношення в структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2004. 177 с.
53. Сучасна українська літературна мова : лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. 439 с.
54. Тимченко Є. К. Українська граматики. 2-е видання. Київ : Друкарня Університету св. Володимира Акц., 1917. 168 с.
55. Українська мова / за ред. В. О. Горпинича. Київ : Вища школа, 1977. 220 с.
56. Фортунатов Ф. Ф. О преподавании грамматики русского языка в средней школе. Избранные труды. Том 1–2. Москва : Учпедгиз, 1957. 441 с.
57. Христіанінова Р. О. Безсполучникові складнопідрядні речення в сучасній українській мові. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Бердянськ, 2014. № 2. С. 3–7.
58. Христіанінова Р. О. Способи оформлення незалежної предикації в сучасній українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія : у 2 т.* Одеса, 2015. Т. 1. Вип. 15, С. 79–83.

59. Христіанінова Р. О. Формально-граматична організація складносурядних речень. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*. Бердянськ, 2014. Вип. 4. С. 171–180.
60. Христіанінова Р. Семантико-синтаксичні різновиди безсполучникових складносурядних речень у сучасній українській мові. *Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн.* Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2014. № 1. С. 263–274.
61. Христіанінова Р. Типові і специфічні складносурядні речення. *Грамматичні студії*. Вінниця : ТОВ “Нілан-ЛТД”, 2015. С. 69–74.
62. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр “Академія”, 2004. 366 с.
63. Blanche-Benveniste C., Deulofeu J., Stéfanini J. et Van den Eynde K. Pronom et syntaxe. L'approche pronominale et son application au français. Leuven et Paris : Peeters, 1984. 245 p.
64. Dubois J. Grammaire structurale de français: La phrase et les transformations. Paris, 1969. 378 p.
65. Saloni Z., Świdziński M. Składnia współczesnego języka polskiego. Warszawa, 1998. 159 с.
66. Sandfeld K. Syntaxe du français contemporain: Les propositions subordonnées. Genève : Libraire Droz, 1965. 539 p.
67. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1993. 1111 s.
68. Zaron Z. Problemy składni funkcjonalnej. Cz. I (Problemy ogólnoteoretyczne). Warszawa, 2009. 314 p.